

Yayın Geliş Tarihi: 14.12.2021
Yayına Kabul Tarihi: 10.05.2022
Online Yayın Tarihi: 30.06.2022
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1036473>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 2, Yıl: 2022, Sayfa: 521-550
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HAINLIK VE KAHRAMANLIK GÖLGESİNDE YAKIN DÖNEM TÜRKİSTAN TARİHİNDE BİR FENOMEN: MOLLA İBRAHİM BEG (LAKAY)

*Nurettin HATUNOĞLU**

Öz

Türkistan coğrafyasının yakın döneminde yaşanan tarihi olaylar işgal ile sonuçlandığı için, o dönemde Sovyet işgaline karşı koyan şahsiyetler hainlik suçlaması ile yaftalanmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nde yeni bir anlayış ortaya çıktığı için o dönem tarihi olayları farklı bakış açıları ile ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum doğal olarak bazı isimler hakkında tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda en tartışmalı isimlerden biri Molla İbrahim Beg olmuştur. Enver Paşa'ya takındığı tavır ve Âlim Han ile kurduğu ilişki yüzünden Sovyet karşıtı çevreler tarafından da eleştirilen Molla İbrahim Beg, kimlik inşa etme sürecinin yaşandığı günümüz Özbekistan'ında tarihi bir kahraman olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hainlik ve kahramanlık gibi göreceli kavramların gölgesinde kalan Molla İbrahim Beg'in dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi ve yaptığı faaliyetlerin ortaya konması çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın giriş kısmında Molla İbrahim Beg'in faaliyet gösterdiği zaman ve mekânda meydana gelen tarihi olayların genel bir özeti yapıldıktan sonra, hainliği ve kahramanlığı ile ilgili farklı görüşlere yer vermek suretiyle konunun ayrıntılarına geçilmiştir. Hainlikle suçlanmasında baş nedenlerden olan Enver Paşa'ya tavrı ve Âlim Han ile olan ilişkisi üzerinde durularak konu daha da derinleştirilmeye ve farklı bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Sovyet karşıtı askeri faaliyetleri ve Afganistan hükümeti ile ilişkileri irdelenerek Türkistan Türklüğü için ön plana çıkışının tarihsel sebepleri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında hainlik ve kahramanlık gibi göreceli kavramlardan bağımsız, akademik metoda uygun objektif çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Molla İbrahim Beg Lakay, Enver Paşa, Âlim Han, Doğu Buhara, Güney Türkistan*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Hatunoğlu, N. (2022). Hainlik ve kahramanlık gölgesinde yakın dönem Türkistan tarihinde bir fenomen: Molla İbrahim Beg (Lakay). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 521-550.

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4196-3076, hatunoglu.nurettin@gmail.com.

**IN THE SHADOW OF TREACHERY AND HEROISM, A PHENOMENON
IN THE RECENT HISTORY OF TURKESTAN: MOLLA İBRAHİM BEG
(LAKAY)**

Abstract

Since the historical events in the recent period of the Turkestan geography resulted in occupation, the figures who opposed the Soviet occupation at that time were labeled with the accusation of treason. The Turkic Republics who had gained their independence after the collapse of the Soviet Union, encountered with the emerging of a new perspicacity, which led to the historical events of that period to be discussed from a different perspective. This has naturally led to discussions about some names. In this context, one of the most controversial names has been Molla İbrahim Beg. He was criticized by the anti-Soviet circles for his demeanor towards Enver Pasha and the relationship he established with Alim Khan; Mollah İbrahim Beg has begun to be recognized as a historical hero in today's Uzbekistan, where the identity building process is taking place. The main subject of the study is to evaluate Molla İbrahim Beg, who was overshadowed by relative concept such as treachery and heroism, according to the conditions of the period and to disclose his activities. In the introduction part of the study, after a general summary of the historical events that took place in the time and place where Mullah İbrahim Beg was active, the details of the study have been taking part on different views related to the treachery and heroism. By emphasizing his attitude towards Enver Pasha and his relationship with Alim Khan, which are the main reasons for being accused of treason, the subject has been amplified and to further reveal different perspectives. By studying its anti-Soviet military activities and its relations with the Afghan government, the historical reasons and importance of the Turkishness of Turkestan have been tried to be disclosed. In the conclusion part of the study, objective inferences in accordance with the academic method, and relative concepts such as treachery and heroism have been tried to be made.

Keywords: *Molla İbrahim Beg Lakay, Enver Pasha, Alim Han, East Bukhara, South Turkestan.*

GİRİŞ

1900 ile 1930'lu yılları kast ettiğimiz yakın dönem Türkistan tarihi; ihtilal, işgal, katliam mücadelesi, ihanet, kahramanlık, ümit, hayal kırıklığı, göç, dönüşüm ve kimlik gibi olgular ile şekillenen karışık ve tartışmalı bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin sonunda Türkistan bölgesi işgalci yabancı güçler tarafından tamamen işgal edilip sömürge haline getirildiği için Türkistan Türklüğü kendi *kahramanları* yerine başkalarının *hainlerini* yaratmak zorunda kalmıştır. Sovyet işgali altındaki Batı Türkistan bölgesinde bu durumun birçok örneğini görmek mümkündür. O dönem Türkistan'ında, Sovyet (Rus) işgalinin karşısında olan tüm unsurlar gibi kendileri ile iş birliği yapan Ceditler dahi bir süre sonra hain ilan edilerek katledilmişlerdir. Sovyet (Rus) işgali döneminde haklarında halk düşmanı hükmü verilenler, bu bölgenin bağımsızlığa kavuşması sonrası halk kahramanı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu tezat, Türkistan'ın bağımsızlığına kavuşarak tarihine kendi gözleri ile bakmaya başlaması sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için doğal olarak yeni tartışmaları gündeme getirmekte ve o dönemin

olaylarına ve tarihe mal olmuş şahsiyetlere farklı bakış açıları ile bakma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Türkistan kavramından günümüzde Çin işgali altındaki Doğu Türkistan, Afganistan işgali altında bulunan Güney Türkistan ve bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu Batı Türkistan toprakları anlaşılrsa da, çalışmanın evreni bağlamında bu kavramdan kastımız ele aldığımız olayların geçtiği Özbekistan, Tacikistan ve Afgan Türkistan'ı topraklarıdır. 20. yüzyılın başlarında Türkistan'ın güney kısımları Afgan Devleti tarafından tamamen işgal edilmesine karşın, batı bölgesi Buhara Emirliği ile Hive Hanlığı adıyla manda yönetimi şeklinde yönetilmiştir. Bu iki bölge dışında kalan diğer bölgeler ise genel valilikler vasıtasıyla doğrudan Çarlık Rusya'sının kontrolündeydi. Bu sebeple Rus coğrafyasında meydana gelen olaylardan dolayı ya da doğrudan etkilenmişlerdir. Eğitim sahasında yeni metotlar uygulanmasını savunan Ceditçilik hareketinin, güç kazanarak yarı bağımsız hanlıklarda farklı alanlarda taleplerde bulunan siyasi bir harekete dönüşmesinde, Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali'nin etkisi büyük olmuştur. Ayrıca, Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkardığı kaos, Çarlık yönetimine bağlı hanlıkların bağımsız hareket etmesine, *Yaşlar* hareketi olarak örgütlenen ceditçilerin bir kısmının hanlıklardaki monarşi idarelerini yıkma adına Bolşevikler ile iş birliği yapmasına, Türkistan Genel Valiliği sınırlarında olan Hokand'da ve İdil-Ural bölgelerinde Türkistan Muhtar Cumhuriyeti ile Alaş Hükümeti gibi milli hükümetlerin ilan edilmesi gibi siyasi gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu süreçte Çarlık rejiminin yıkılıp yerine Bolşevik rejiminin kurulması ile Türkistan coğrafyası yeniden bir işgal süreci yaşamıştır. İkinci Rus işgal döneminde hanlıklar dışında kalan Hokand bölgesindeki milli direniş hareketi kanlı şekilde bastırılırken, Bolşevikler ile iş tutan Ceditçilerin monarşi idarelerinin yerine kurdukları Harezmi ve Buhara Halk Cumhuriyetleri Rusların talebiyle kendi kendilerini 1924 yılında lağvedinceye kadar Sovyet yönetimi gölgesinde yaşama imkânı bulmuştur. Sovyetlerin sahaya hâkim olması ile umutlar yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Ruslar ile iş birliği yapan ceditçiler *şüpheli kahraman*, onlara karşı duranlar ise *mutlak hain* olarak yaftalanmışlardır. Bolşevikler ile savaşmak zorunda kalan Buhara Emirliği'nin son hükümdarı Âlim Han, Fergana basmacılarından Şir Muhammed Beg, Batı Buhara'da faaliyet yürüten, Molla Abdulkahhar, Basmacılık hareketine katılan Enver Paşa, Hive'de faaliyet gösteren Cüneyt Han, Kırgız bölgesinde faaliyet gösteren Cambek Kadı ve Doğu Buhara'da faaliyet gösteren Molla İbrahim Beg ile daha çok fikri sahada faaliyet yürüten Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan ve Osman Hoca gibi isimlerin mücadeleleri Sovyet yönetimi tarafından *haydut*, *eşkıya* anlamında *basmacılık* olarak kavramsallaştırılmış, onların isimleri Bolşevikler ve onlar ile iş birliği yapmak zorunda kalan cedit hükümetleri tarafından *hainler* listesine yazılmışlardır. Silahlı direniş gösterenler ortadan kaldırıldıktan ve bir kısmı göç ettikten sonra, 1937-39 yılları arasında parti ve devlet idarelerini *milliyetçiler ve halk düşmanlarından temizleme* bahanesi ile ceditçi aydınlar da milliyetçilik suçlaması ile *halk düşmanı*

olarak suçlanmışlar ve Bolşevik rejimi tarafından katledilmişlerdir (Hayit, 2004, s. 368).

Kızıl Ordu'nun Buhara'yı işgali sonrası kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı Gazetesi'nin 26 Kasım 1920 tarihli 9. sayısında *Hainler Uhlamaydur* (Hainler Uyumaz) başlığıyla çıkan haberde;

Buhara'nın mazlum halkı hainlerin baskısı altında uzun yıllar boyunca esir olup birçok sıkıntı çekti. Sonunda kanlarını akıtarak ve kurbanlar vererek özgürlüklerini ellerine aldılar. Hainlerden ve zalimlerden hem kendilerini hem de memleketlerini kurtardılar. Buhara halkının kahramanları bu azim ve gayretleri sayesinde, bundan birkaç ay önce zalimler, hainler ve müstebitler elinde köle iken, Buhara şimdi hakkaniyet, adalet, insanlık ve bilginin kaynağı bir cumhuriyet oldu. Bu sayede bütün yanlışlıklara cehalet, lüks, israf, zulüm ve cinayetlere karşı savaş açan şuralar hükümeti kuruldu”

şeklindeki ifadeler yakın dönem Türkistan tarihinde yaygınlaşacak olan *hain*, *kahraman* jargonunun çıkış mahiyeti hakkında bize ipuçları vermektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyetleri ve Tacikistan, Sovyet politikalarının bir sonucu olarak ulus devletler şeklinde yeni bir siyasi yaşama başlamışlardır. Doğal olarak Sovyet döneminde yaşanan olaylar yeni kimliklerin oluşumunda önemli rol oynamaya başlamıştır. Bolşevik ve Rus karşıtı bir hareket olan basmacılık hareketi Sovyet dönemi olayların içinde en çok dikkat çekenidir. Dolayısıyla bu hareket ve içinde yer alan isimler bağımsızlığın kazanılmasıyla yeniden anlamlandırılmaya çalışılmış, böylece birçok tartışmalı olay ve isim ortaya çıkmıştır. Sovyet dönemi haydutluk kelimesi yerini özgürlük (İstiklalcilik) savaşçılara, hainlik suçlamaları ise yerini halk kahramanları gibi farklı kavramlara bırakmaya başlamıştır. Yaşanan bu süreç o dönem figürlerinin yeniden ve değişik yönleri ile değerlendirilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmanın öznesini, yukarıda özetlenmeye çalışılan siyasi atmosferde faaliyet gösteren Molla İbrahim Beg ve faaliyetleridir. Molla İbrahim Beg ve faaliyetleri ile ilgili bağımsız bir çalışmaya Türkçe literatürde rastlanamamıştır. Nesriddin Nazarov'un, Özbek Türkçesi ile kaleme aldığı *Muhammed İbrahim Beg Lakay* adlı eseri bu konuda çok kıymetli bir eser olup, Muhammed Âlim Feyzzat'ın Farsça kaleme aldığı, *Mucahid-i Kahraman İbrahim Beg Lakay*, adlı eseri, özellikle Afganistan'daki faaliyetleri için önem arz etmektedir. William S. Ritter'in, *The Final Phase in The Liquidation of Anti-Soviet Resistance in Tadzhikistan: İbrahim Bek and the Basmachi* adlı makalesi de Molla İbrahim Beg ve onun faaliyet gösterdiği bölgede Sovyet uygulamaları ile ilgili önemli bir çalışmadır. İrfan Ülkü'nün neşrettiği *KGB Arşivlerinde Enver Paşa* adlı eserde, Molla İbrahim Beg'in KGB arşivinde olduğu söylenen sorgu metninin yer alması, bu çalışmayı konumuz açısından da önemli kılmaktadır.

Çalışmamız, geniş bir coğrafyaya ve zengin bir lider kadrosuna sahip olan İstiklalcilik hareketinin bir kesimini ele aldığından, mekansal çerçevesi Molla İbrahim Beg'in faaliyet gösterdiği Doğu Buhara ve Afganistan topraklarını kapsamaktadır. Çalışmamızın zamansal çerçevesi Molla İbrahim Beg'in faaliyet gösterdiği 1921-1932 yılları arasındaki zaman dilimine odaklansa da, Sovyetlerin yıkılışı sonrası ortaya çıkan yeni algılar üzerinde de durulmuştur. Ali Bademci, Kahraman Recebov, Z. Velidi Togan, Baymirza Hayit, Enver Paşa ve Âlim Han gibi isimlerin çalışmaları, mektupları ve hatıratından istifade ile konu farklı bir bakış açısı ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Molla İbrahim Beg ile İlgili Hainlik, Kahramanlık ve Lakaylık Tartışmaları

Sovyet döneminde hainlikle yaftalanan isimler içinde fiili olarak silahlı mücadelenin içinde olup en uzun soluklu mücadeleyi yürüten ve basmacılık hareketinin yapısı gereği Enver Paşa ve Âlim Han ile kurduğu ilişki tarzı yüzünden Sovyet karşıtları tarafından da en çok eleştirilen isim Molla İbrahim Beg olmuştur. Sovyet karşıtı cenah tarafından eleştirilmesinin sebebi, o dönemde faaliyet gösteren bu iki isme tutunduğu tavır ve bu tavrın Türkistan milli mücadelesine olumsuz etkisi olmuştur. Değişik tarihi ve sosyal sebeplerden dolayı tek bir çatı altında örgütlenemeyen Türkistan milli mücadelesinin (Basmacılık hareketi- İstiklalcilik) Enver Paşa'nın şahsında birleşebilme ihtimaline karşın Molla İbrahim Beg, ona karşı olumsuz tutum sergilemiştir. Sovyet karşıtı cenahta mücadele veren isimlerden hükümdar vasfı taşıyan tek isim olmasına rağmen diğer bölgelerdeki mücadeleye kayıtsız kalan Âlim Han'ın bu tutumu ve Molla İbrahim Beg'in mücadelesini onun adına yürütmesi, Bolşevik karşıtı cenah tarafından eleştirilmesinin ikinci nedeni olmuştur. Sovyet karşıtı Türkistanlı aydınların yazılar yazdığı Yaş Türkistan Dergisi 1931 tarihli 23. sayısının 22-23. sayfasında İbrahim Beg ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir.

Yaş Türkistan temmuz sayısında İbrahim Beg Lakay faaliyetlerine verdiği kıymeti; "İbrahim Beg'in izlediği siyasi yolu Türkistan Milli gayesine uygun diyemeyiz" diye açık ve net olarak yazmıştır. Milli müstakil Türkistan bayrağını dışarıda ilk defa dalgalandıran İstanbul'da neşredilen büyük ağabeyimiz "Yeni Türkistan" da Temmuz – Ağustos (37-38) sayısında İbrahim Beg'in milli müstakil Türkistan için değil, Buhara eski Emir'i için kumandanlık ettiğini yazmıştır". Yine benzer görüşe sahip olan Z. Velidi Togan'ın (1981, ss. 427- 429): Lakay liderleri İbrahim Beg, Togay Sarı, İşan Sultan cahil vahşi ve mutaassıp adamlardı... Türkistan istiklali uğrunda mücadele ederken emir ve emirciler bize Bolşevik Ruslar kadar düşmandır. Başımıza bir bela gelirse bunlardan gelecek.

şeklindeki ifadeleri de istiklalcilik hareketi içinde bulunan grupların birbirlerini benzer jargonlar ile eleştirdiğini göstermektedir. Yine Bolşevik karşıtı Türkistanlıların Avrupa'da faaliyet gösteren en önemli isimlerinden biri olan Mustafa Çokay'ın neşrettiği Yaş Türkistan dergisinde Molla İbrahim Beg'in, Âlim Han adına faaliyet gösterdiğine dair ifadeler kullanılmıştır. Bu görüşlerini vurgularken Rusya basınında çıkan yazılara atfen şu ifadeleri kullanmaktadır:

Hatta Bolşevik matbuatında İbrahim Beg Lakay'ı milli müstakil Türkistan için mücadele eden korbaşılardan (örneğin bugünlerde Kâbil'de yaşamakta olan Şirmuhammed Beg) ayırıp, "Buhara Emiri'nin Vekili" olarak yazmaktadırlar (Novi Vostok 29. Sayı) (Afganistan ve Milli Türkistan, 1931, s. 23).

Yukarıda zikrettiğimiz durum İstiklalcilik hareketinin kendi iç yapısının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkistan'ı Rus işgalinden kurtarmak gibi yegane amacı olanlar; Bolşevikler ile iş birliği yapıp credit hükümetini kuranlar (Feyzullah Hocayev), Bolşevikler ile iş birliğinden imtina eden milli creditçi aydınlar (Enver Paşa, Osman Hoca, Ali Rıza), credit hareketinin dışında olup emirlik taraftarı da olmayanlar (Şir Muhammed Beg, Cüneyt Han) ve emirlik düzenini tekrar ihdas etmeyi düşünenler (Molla İbrahim Beg, Molla Abdulkahhar) şeklinde dört grupta kategorize edildiğinde, mücadele yöntemleri ve ikincil amaçları sebebiyle bu dört grubun birbirleriyle çatışmaları dahi söz konusu olmuştur.

Molla İbrahim Beg'in diğer grupta yer alanlar ile silahlı çatışmaya girmesi ve iş birliği yapmakta çok gönüllü davranmaması kendi grubu dışında olanlar tarafından en fazla eleştirilen kişi olmasına sebep olmuştur. Bolşeviklerle işbirliği yapan Creditçiler ile mücadelesi doğal bir gelişme olup bu cenah tarafından hainlik yaftası ile suçlanması şaşılacak bir durum değilken, Bolşevikler ile mücadele eden Enver Paşa'ya karşı sergilediği tutum yüzünden Bolşevik karşıtı gruplar tarafından da acımasızca eleştirilmesi, Türkistan milli mücadelesine tek yönlü bir bakışın ürünü olmuştur. Bu bağlamda, *Molla İbrahim Beg, Enver Paşa'yı neden tutuklamıştır?* Sorusuna cevap aramak gerekir.

Hatıra olduğu için bir derece ihtiyatla değerlendirilmesi gerekse de, Molla Nafiz'in, Bademci (2010, ss. 98-99) tarafından neşredilen hatırası, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki mücadelesi ve Molla İbrahim Beg ile münasebetleri açısından çok önemli bilgiler içermektedir. Enver Paşa'nın, Molla İbrahim Beg tarafından göz altında tutulduğu esnada, Paşa'nın creditçilik ile suçlanması, Âlim Han'ın geri dönüp dönmeyeceğini sorgulayıp Creditçi Osman Hoca ve Ali Rıza Beylerin Bolşeviklere karşı mücadele etseler de, onlara karşı olumsuz tavır takınmasına dair ifadeleri, İstiklalcilik hareketinin yukarıda ifade ettiğimiz bölünmüşlük ve her grubun olaylara kendi zaviyesinden bakışıyla ilgilidir. O dönemdeki mücadele için, İstiklalcilik hareketinin nihai amacı Türkistan'daki Rus işgaline son vermektir gibi genel bir cümle kurulabilse de, Ruslar gittikten sonra Türkistan'daki bütün basmacı gruplar ortak bir yönetim kuracaklardı, gibi bir cümle kurmak mümkün değildir. Bu grupların ikincil amaçlarındaki farklılık aralarında mücadele, çatışma ve suçlama gibi eylemlere yol açmıştır. O dönemdeki olaylar değerlendirirken bu hususun dikkate alınması, İstiklalcilik içinde faaliyet gösteren her bir şahsı ve mücadelesini kendi özelinde değerlendirerek genellemeci yargılardan kaçınmak gerekir. Çünkü İstiklalcilik hareketi yapısı gereği çok karmaşık ve girift bir olgu olduğu için, bu hareketin içinde faaliyet gösteren isimlerin aldıkları pozisyon zamana göre değişiklik göstereceğinden farklı değerlendirmelere tabi

olabilmektedirler. Bir zamanlar Bolşevikler ile iş birliği yapan Osman Hoca, daha sonra İstiklalcilik hareketine katılmış, korbaşılardan (yiğitbaşı-komutan) Mehmet Emin Beg Bolşevikler ile mücadele ettiği halde daha sonra onlar ile anlaşma yolunu seçmiştir. Ya da Molla İbrahim Beg'in eleştirilen bazı tutumlarına rağmen hayatı uğruna Bolşevikler ile mücadelesine devam etmesi gibi durumlar bu hususa örnek olarak verilebilir.

Molla Nafiz'in (Mirza Pirnefes) hatıralarının Lakaylar ve Molla İbrahim Beg ile kısmına bakıldığında hakarete varan oldukça sert eleştirilerin yer aldığı gözden kaçmamaktadır. Hatıratında yazdığı;

Lakayların reisi olan İbrahim Beg ve avnesi Şarki Buhara'daki Türkistan Milli Mücadelesine en az Bolşevikler kadar zararı dokunmaktadır... İbrahim Lakay o namuslu insanlar arasında (Lakaylar'ı kast ediyor) fenalıklarıyla temayüz etmiş bir kişidir. Kendisi fakir bir köylünün çocuğudur. Hayata atıldığından itibaren hırsızlıkla geçinmiştir. Ele avuca sığmaz, muhitin en uzak taraflarından at çalar. Bazen ele geçer dayak yer; hulasa bin bir çeşit macera ile yuğrulmuş, kapıdan kovalasan pencereden giren takımdan haydut yaradılıştaki bir mahluk... Âlim Han Buhara'ya terk ederek Hisar'a geldiğinde fırsatı ganimet bilmiş, etrafına kendi kafasına uygun kırk elli kişi toplayarak Emirciler safında Cumhuriyet kuvvetlerine karşı cephe almış Emir'i müdafaaya girişmişti" (Bademci, 2010, ss. 81-82)

şeklinde Molla İbrahim Beg ile ilgili sarf ettiği yanlı ve yanlış ifadeler yukarıda bahsi geçen denklem içinde bulunan grupların çözüm konusundaki farklı yöntemleri dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkları ile ilgilidir. Molla İbrahim Beg'in, Âlim Han'a bağlılığından dolayı ondan direktif gelinceye kadar yaklaşık 1 ay Enver Paşa'yı göz altında tutması ve ona kerhen destek vermesi Molla Nafiz'in ve onunla aynı safta olanların buna benzer ifadelerinin en büyük amili olmuştur. Bademci'nin (2008, s. 418); *Molla İbrahim Beg, korkunç derecede emirci-kadimci idi* şeklindeki ifadesinden, onun İstiklalcilik hareketinde birbirinden farklı gruplarda yer alan Feyzullah Hocayev, Enver Paşa, Şir Muhammed Beg ve Âlim Han denklemdeki pozisyonuna örnek olarak verilebilir. Bu denklemde kimin *hain* kimin *kahraman* olduğu hükmünü tarih mahkemesi misali bu çalışmada vermeye çalışmak akademik metot açısından doğru bir yaklaşım olmayacağından temenniler yerine tespitler üzerinden gelişmeler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşması ve Afganistan coğrafyasında meydana gelen siyasi gelişmelere bağlı olarak Molla İbrahim Beg'in isminin Özbekistan ve Afganistan işgali altında yaşayan Türk topluluklarında, özellikle Özbekler arasında milli bir kahraman olarak ortaya çıkmasının (Nazarov, 2011, s. 69) sebepleri dikkate alındığında, onun faaliyetlerine farklı açılardan bakılması gereğini gündeme getirmektedir. Çalışmanın amacı Sovyet dönemi toplum mühendisliği çalışması ürünü jargonlardan kaçınarak Enver Paşa- Molla İbrahim Beg- Âlim Han çatışmasını olgular üzerinden farklı yönleri ele almak ve farklı hususları ortaya koymaktır.

Türkiye’de Molla İbrahim Beg, genelde Enver Paşa’nın Türkistan’daki faaliyetleri çerçevesinde ele alınarak, yukarıda zikrettiğimiz gibi yüzeysel ve olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Oysa ki, Afganistan’ın iç siyasi yapısı ve tarihsel süreci dolayısıyla, Molla İbrahim Beg, günümüzde Özbekistan’da olduğu gibi Afganistan’ın kuzey vilayetlerindeki halk arasında da adına savaştığı Emir’i dahi geride bırakan fenomen bir kişiliğe dönüşmüştür. Nazarov’un (2006, ss. 15-16); *Molla İbrahim Beg, Afganistan’daki Peştun idaresine karşı ülkenin kuzeyinde yaşayan Özbek, Kazak, Türkmen, ve hatta Tacikleri ortak paydada birleştiren, ülkenin kuzey vilayetlerinde kısa süreli de olsa hakimiyet sağlayıp kendi yönetimini kuran kahraman olarak değerlendirilmektedir* ifadesi ile İnaletullah Şehrani’den naklen aktardığı; *geçen yetmiş yılda Maverünnehir’in kahraman mücahidi şehit, gazi Molla İbrahim Beg Lakay’ın adı Afganistanlılar arasında meşhurdur*” ifadesi iddialı cümleler olmakla birlikte, Afganistan’ın Türkler ile meskun Kuzey bölgelerinde yaşanan değişim ve onunla ilgili oluşan algı konusunda bize ipuçları vermektedir.

Yukarıdaki durumun bir benzeri Özbekistan’da da söz konusu olmaktadır. Bağımsızlık sonrası Sovyet dönemi resmi tarih tezinden farklı bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılan Özbekistan’da çıkan yazılarda, Molla İbrahim Beg ile ilgili *Üçüncü Napolyon, Şark Napolyon’u, Lakay’dan Çıkan Bonapart, Lakay’dan Çıkan Robin Hood* gibi benzetmeler kullanılmaktadır (Kerimova, 2021; İrzayev, 2021). Bu benzetmelerin olumlu yönde değiştirilmeye çalışılan algı ile ilgili olduğu kadar, Özbeklerin yeni tarih ve kimlik anlayışında popüler tarih malzemesi olarak fenomen bir kişilik yaratma ihtiyacını karşılama çabasının ürünü olarak karşımıza çıktığını unutmamak gerekir. Popüler tarih kavramı çerçevesinde, *Akademilerin ve genelde devletin dışında, sivillerin ve ayrıma uğramış kesimlerin, dezavantajlı grupların anlatıldığı tarih olarak ifade edilir* (Tarih Yazımı Çalıştayları IV, 2016) tespiti içerisinde değerlendirilebilecek olan bu yaklaşımın dışında Özbekistan Yüksek Mahkemesi’nin 25 Ağustos 2021 tarihli kararı farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. İlgili mahkeme tarafından Basmacılık suçu ile suçlanan 115 kişinin aklanması ve bunların içinde Molla İbrahim Beg’in de zikredilmesi, Sovyet dönemindeki suçlamaların yeni dönemde kabul edilmeyip, milli bir yaklaşımın benimsendiğinin resmi düzlemdeki örneğini teşkil etmektedir. Bir dönem hainlik ile suçlanan *basmacı* bir liderin tıpkı Ceditçiler gibi resmi düzeyde aklanması, yaşanan değişimin yarattığı tartışmaların *hainlik* ve *kahramanlık* boyutu hakkında bize ipuçları vermektedir. Yüksek mahkemenin ilgili kararı ile Özbek kamuoyunda Molla İbrahim Beg ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili istatistiki bir veri olmadığı için genelleme yapmak doğru bir yöntem olmamakla birlikte, edindiğimiz izlenim Özbek vatandaşı olmalarına rağmen Rus yanlısı olanların mahkemenin bu kararını eleştirdikleri yönündedir. Buna karşın Molla İbrahim Beg ve ona destek verenleri ülkelerinin Ruslar tarafından işgaline karşı koyan şahsiyetler olarak değerlendiren Özbekler ise, genelde bu kararı desteklemektedirler. Sanal ve görsel medya ile yayın mecrasına yansıyan bu tartışmaları konu edinen yazılardan biri, Türkistan Milli Mücadelesi ile ilgili

önemli çalışmaları olan Recebov'un (2021a); *İbrahim Beg Korbaşı ve Onun Cesur Safdaşlarının Akıbeti* başlığı ile kaleme aldığı yazıdır. Bu yazıdaki ifadelerin özeti şu şekildedir:

Korbaşı İbrahim Beg ve onun destekçilerinin aklanışına dair Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi 25 Ağustos 2021 tarihinde bir karar almıştır. İbrahim Beg ve destekçilerinin Sovyet yönetiminin yıkılışından otuz yıl sonra aklanması Özbekistan'da büyük yankı yaratmıştır. Sosyal ağlarda ve medyada bu konu tartışılmaktadır. Çoğunluk, yüksek mahkemenin bu kararını gecikmiş bir karar olarak kabul edip olumlu karşılarsa da içinde tarihçilerin de bulunduğu bazı kesimler bu karara itirazlarını ısrarla sürdürmektedirler. Bu tarihçilerden biri de Semerkand Üniversitesi'nde görevli Bahtiyar Ergeşov'dur. İnternet ortamında Rusça olarak kaleme aldığı yazısında İbrahim Beg ve destekçilerine tıpkı Sovyet dönemindeki komünistler gibi iftira ve suçlamalar yağdırmaktadır. Ergeşov'un övünçle bahsedip yazdıklarına göre, onun dedesi Kızıl Ordu saflarında yer alarak, 1931-1932 yıllarında İbrahim Beg'in ortadan kaldırılması operasyonlarına katılmıştır. Aslına baktığımızda Ergeşov'un kızıl asker dedesi Rusya'dan gelerek yurdumuzu işgal edenler ve Bolşevikler ile iş tutarak, Semerkand ve başka yerlerde kendi halkına karşı savaşmıştır. Bu kişi üniversitede ders verip idari görevi gereği hocalara başkanlık etmektedir. Asıl facia Ergeşov ve ona benzeyen hocaların çocuklara Özbekistan Tarihi'ni öğretiyor olmalarıdır. Onlar Rusya da değil de, Özbekistan'daki üniversitelerde çalıştıklarını unutmuş gibiler... Sovyet döneminde faaliyet gösteren devlet ve halk adamları devlet nişanı ile ödüllendirilirken, Sovyet rejimine karşı silahlı direniş gösterip bağımsızlık için mücadele eden yüzlerce vatansız korbaşı ve onların destekçilerinin, ceditçilerin, ulemaların ve diğerlerinin aklanması neden mümkün olmasın? İbrahim Beg ve destekçileri övülmeye layık mert ve adanmış kimselerdir. Ülkenin bağımsızlığı ve özgürlüğü yolunda şehit olan halk ve millet kahramanıdır. Onları sadece aklamak yetmez. Aynı zamanda onlara hürmet göstermek hem farz hem de bir borçtur.

Recebov, (2021b, s. 19), başka bir yazısında bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: *Mert ve cesur bu insanların hatırası henüz memleketimizde kıymetlendirilip ebedileştirilmemiştir. Onlara ölümleri sonrası hiçbir devlet nişanı ya da unvan verilmedi. Halbuki İbrahim Beg ve onun cesur destekçileri de, Nasırhan Töre de "Özbekistan Kahramanı" yüksek unvanını almaya layık vatan bağımsızlığı yolunda şehit olmuş halk ve millet kahramanıdır. Özbekistan'daki buna benzer tartışmalar İstiklalcilik hareketinin ve onun faal şahsiyetlerinin bağımsızlık sonrası yeni kimlik inşasında önem kazandığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.*

Yukarıda İstiklalcilik hareketi içinde zikredilen grupların arasında yer alan isimlerden hiç birisinin Molla İbrahim Beg gibi mensup olduğu boy ya da urug ismi ile özdeşleşmemesi de ilginç ve üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu konuya geçmeden önce Lakaylar ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekirse; Lakaylar, Özbekistan Milli Ansiklopedisine göre (Lakay maddesi, 58-59) Özbek

halklarından biri olup, önceden ağırlıklı olarak Buhara Emirliği'nin Hisar ve Belcuvan beglikleri sınırlarında, günümüzde ise Surhanderya vilayetinin Denov, Tacikistan'ın Samaniyan, Kafirnihan, Hisar ilçelerinde Haltan vilayetinin Korgantepe ve Kullap bölgelerinde ikamet etmektedirler. Ayrıca Afganistan'ın Bağlan ve Belh vilayetlerinde yaşamaktadırlar.

Molla İbrahim Beg'in mensup olduğu Lakaylar tarafından desteklenmesi gerçeği bir yana, onun mücadelesinin *Lakay* kelimesi üzerinden yerelleştirilmesinin Afgan, Rus ve diğer gayrı Türk unsurların işine geldiği unutulmamalıdır. Molla İbrahim Beg'in mensup olduğu boy ismi ile tanımlanırken, sıfatın isimden önce kullanıldığı Türkçe cümle yapısı dolayısıyla Lakay İbrahim Beg olarak tanımlaması gerekirken, sıfatın isimden sonra kullanıldığı Farsça ve Rusça cümle yapısına uygun olarak İbrahim Beg Lakay olarak adlandırılmaktadır. Bu durum akla Lakay isminin Türklerin dışındaki unsurlar tarafından kasıtlı olarak eklendiği ve yaygınlaştırıldığı ihtimalini akla getirmektedir. Türkçe kaleme alınan metinlerde de bazen Farsça cümle yapısına uygun olarak yazılmış, bu hususa dikkat edilmemiş ve edilmemektedir. Bu şekliyle Özbek Türkçesi'ne de yanlış olarak yerleşmiştir. Oysa o dönemde kaleme aldığı hatıratında (Farsça yazmış olsa bile) Âlim Han İbrahim Beg'den bahsederken Lakay sıfatını kullanmamıştır.

Tek bir çatı altında toplanıp milli bir duruş sergileyemeyen Türkistan Bağımsızlık Mücadelesinin (İstiklalcilik) Sovyetler tarafından haydutluk manasında *Basmacılık* olarak kavramsallaştırılması dikkate alındığında, onun mensup olduğu boy olan *Lakay* tabirinin, onun adının sonuna neden yapıldığı daha iyi anlaşılmış olur. Molla İbrahim Beg'in Sovyet ve Afgan (Nadir Han Dönemi) karşıtı mücadelesi, *Türkistan halkının Sovyet (Rus) karşıtı milli mücadelesinin bir parçası mıdır? Yoksa, sadece yerel Lakay boyunun mücadelesi midir?* Sorusu akla gelmektedir. Benzer soruyu o dönemde de Afgan yönetimi altında yaşayan Güney Türkistan Türkleri için de sormak gerekir. Molla İbrahim Beg'in *Afganistan'ın Türkler ile meskûn bölgesindeki faaliyetlerini sadece Lakayların mücadelesi mi yoksa orada yaşayan bütün Türklerin mücadelesi olarak mı görmek gerekir?* Bu sorunun cevabına Bolşevik karşıtı Türkistanlıların yazılar kaleme aldığı Yaş Türkistan dergisinde Molla İbrahim Beg ile ilgili çıkan bir yazı üzerinden cevaplayacak olursak hem Afgan hükümetinin hem de onlar ile paralel düşünceye sahip Bolşevik karşıtı grupların, Afgan hükümetinin yönlendirmeleri ile, Molla İbrahim Beg ve Âlim Han'a nasıl baktığı konusunda izlenim elde etmiş oluruz. Yazının neşri tam da Molla İbrahim Beg'in Afgan topraklarında faaliyet gösterdiği zamanların hemen sonrasına denk gelmektedir. Ankara'daki Afgan elçisinin söylediklerinin o dönemde Molla İbrahim Beg'in faaliyetlerinin Afgan hükümeti nezdinde ne anlama geldiğini açıkça ortaya koyan bu yazıda şu ifadelere yer verilmektedir:

Ankara'da yayımlanan Milliyet gazetesinin 15 Eylül sayısında Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han hazretlerinin Afganistan hakkında bir beyanatı basılmıştır. Bu beyanatın Milli Türkistan'a ait bir noktasına Yaş Türkistan, kısaca değinip

geçemeyecektir. Milliyet gazetesinde yazmaktadır ki; Sefir hazretleri bir ara milli Türkistan hükümeti teşkili ile uğraştığı söylenen İbrahim Beg'in kendisine verdiği milli kahraman unvanının doğru olmadığını kendisinin sadece bir Şaki (haydut) olduğunu söylemiş ve şunları ilave etmiştir: Türkistan gençlerinin bunun gibilere ehemmiyet vermesi doğru değildir. Sefir hazretlerinin bu dedikleri hakkında biz milli Türkistan hadimleri özellikle Milli Türkistan Gençleri (Yaşları) aşağıda yazılanları söylemeyi Afgan ve Türkistan halkları dostluğu için gerekli ve görev sayıyoruz. 1- İbrahim Beg Lakay hiçbir zaman milli Türkistan hükümeti kurmak için uğraşmamıştır. 2- Buhara eski Emiri Rus generali Said Mir Âlim Han'ın en güvenilir adamı olan İbrahim Beg, milli müstakil Türkistan fikrinden pek uzak idi. Çünkü General Mir Said Âlim Han'ın beş vakit namazında tanrıya yalvarıp rüyasında gördüğü şey Büyük Rusya İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıdır. Rus Çarı'nın yardımı olmasaydı General Mir Said Âlim Han Buhara Emiri olarak kalamazdı. Ayrıca böyle bir yardım olmadan o tekrar emir olamazdı (Afganistan ve Milli Türkistan, 1931, s. 22).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Molla İbrahim Beg yürüttüğü faaliyetler neticesinde milli kahraman olarak algılanmakta ve Afgan hükümeti bunun aksini iddia etmektedir. Türkistanlı aydınların da Afgan hükümetinin görüşlerini yukarıda izah etmeye çalıştığımız sebeplerden dolayı o dönemde desteklemekte ve Molla İbrahim Beg'in isminin sonuna *Lakay* tabirini eklemekte sakınca görmemektedirler.

Molla İbrahim Beg'in faaliyet yürüttüğü dönemdeki olayların dönemin şartları dikkate alarak değerlendirilmesi ve Molla İbrahim Beg'e yöneltilen eleştirilere farklı açılardan bakılması bu sorulara daha doğru cevaplar bulunmasına katkı sağlayacağı gibi Türkistan'ın son döneminde yaşananların daha iyi tahlil edilmesine yardımcı olacaktır. Nazarov'un yukarıda zikrettiğimiz ve Molla İbrahim Beg'in Güney Türkistan Türkleri için önemini ortaya koyan ifadeleri, onun Afganistan'daki faaliyetlerinin de sadece Lakaylar için değil, o dönem Afgan yönetiminden rahatsız olan başta Türkler olmak üzere gayri Peştun diğer unsurlar için de önemli olduğunu göstermektedir. Feyzzat'ın, Molla İbrahim Beg'in Afganistan'daki faaliyetlerinde yanında bulunun önemli komutanlardan Oten Beg ve Hürem Beg gibi komutanların Kongurat boyuna mensup olduğunu yazmasından (Feyzzat, 1372, ss. 93-94) onun sadece Lakaylar tarafından desteklenmediğine işaret etmektedir. Molla İbrahim Beg'in, Lakay ismi ile anılmasının (Türkiye milli mücadelesinde milli güçlerden ayrı hareket eden Ethem'in önüne Çerkez sıfatının konulması örneğindeki gibi) mücadelesine yerellik anlamı katması açısından Afgan yönetiminin tercihi olduğu akla gelmektedir. Türkistanlı aydınlar o dönemde bu hususa pek dikkat etmeyerek Molla İbrahim Beg'in Lakaylığını ön plana çıkaracak şekilde İbrahim Beg Lakay olarak adlandırmada bir sakınca görmemişlerdir. Hatta günümüzde bile Özbek matbuatında bu tabir bazen kullanılmaya devam etmektedir.

Molla İbrahim Beg'in faaliyet gösterdiği Doğu Buhara'nın 1929 yılında Sovyet yönetimi tarafından Özbekistan SSC'den alınarak Tacikistan SSC adıyla cumhuriyet statüsüne kavuşturulması, Lakaylar başta olmak üzere diğer Türk unsurları azınlık durumuna düşürmüştür. Âlim Han'ın ve onun adına mücadele eden Molla İbrahim Beg'in faaliyetleri Sovyetler sonrası Tacik milli kimliğinin oluşum sürecinde de, basmacılık üzerinden tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların etnik aidiyet üzerinden yapılması, o dönem yaşanan olayların günümüzde de bir etki alanına sahip olduğunu ve Molla İbrahim Beg'in Lakaylığı'nın vurgulanmasının algı oluşturulması açısından gayri Türk unsurların işine geldiğine örnek verilebilir. Sovyetlerin yıkılışı sonrası yakın zamanda neşredilen bir yazıda;

Basmacıların ne tür kahramanlar olduğu, ne maksatla, hangi bayrak altında, kimin yararına iş gördükleri ve Tacik ulusuyla ne derece bağlantılı olduğu hareket liderlerinin kabilevi ve milli kimlikleri dikkate alındığında ortaya çıkacaktır. Bu hareketin liderleri Âlim Han, Enver Paşa ve diğerleri Mangıt Türkleri ve Lakay boylarının temsilcileri idi. Yönetici rol oynamayıp harekete katılan birkaç Tacik korbaşı, komutanlarının emri altında faaliyet gösteriyordu. Onların mücadelesinin vatanseverlik ve Tacik ulusal çıkarları ile ilgisi yoktu (Nourzhanov, 2015, s. 187)

şeklindeki ifadelerden anlaşılacağı üzere, basmacılık hareketi Tacikistan'da tartışılmakta ve etnik kimlik üzerinden değerlendirilmektedir. Bu durum o dönemdeki şahsiyetleri hainlik kahramanlık tartışmalarının içine çekmekte, kahraman ya da hain sıfatını alacak olanlar etnik aidiyetlerine göre değerlendirilmektedir. Tacikistan'ın hükümete yakın yayın organlarından biri olan Cumhuriyet Gazetesi'nin 30 Nisan 2011 tarihli sayısında *Kahramansazi az Çehrehayi Hereketi Basmaçigeri be Hatiri Çist?* (Basmacı Hareketi Simalarından Kahraman Yaratmanın Amacı Nedir?) başlığıyla kaleme alınan yukarıdaki ifadeye yapılan atıf sonrasında Nourzhanov, hayatının son noktasına kadar Enver Paşa'nın yanında yer alan ve onunla birlikte şehit olan Özbeklerin Türk uruguna mensup Devletmend Beg'in (Recvebov, 2021b, 12) torununun; *Tarihçilerin iddiasının aksine dedem Türk değil Tacikti. Ailesinin 35 üyesinin tamamı uzun boylu, iri Tacik gözleri ve Aryan yüzleri ve burunları var*" (Nourzhanov, 2015, 187) şeklindeki ifadelerine yer vermektedir. Bu ifadelerden o dönemdeki olaylara günümüzde farklı şekilde bakılmaya başlandığına ve bakış açısına göre olayların farklı değerlendirilebileceğine örnek gösterilebilir. Molla İbrahim Beg'in Lakaylığı'nın vurgulanmasının Afganistan ve Tacikistan gibi Türklerin farklı boylara mensup olarak azınlıkta yaşadığı coğrafyalarda ortak Türk kimliği açısından olumlu bir algıya hizmet etmediği ve etmeyeceği hususu göz ardı edilmemelidir.

Molla İbrahim Beg'in Enver Paşa'nın Gelişine Kadarki Faaliyetleri

Lakayların Esen Hoca uruğuna mensup olan Molla İbrahim Beg'in asıl adı Muhammed İbrahim olup, 1889 yılında Hisar'a bağlı Köktaş köyünde doğmuştur. Babası Emirlik idaresinde görevli olup Çakabay Toksaba dır. Babası olan Çakabay Toksaba yaşadığı köyün aksakalı olup Köktaş Lakayları'nın urug başıdır. Buhara Emir'i tarafından 1870 yılında Miriahur, 1894 yılında da Toksaba unvanı almıştır. Varlıklı bir kişi olup dört eşinden birçok çocuğu olmuştur. Fakat değişik sebeplerden tüm çocukları ölmüş sadece en küçük oğlu İbrahim hayatta kalmıştır. İbrahim babasının hayatta olduğu dönemde temel dini eğitimini aldıktan sonra Damla Muhammed ve Hisar medreselerinde eğitim almıştır. Bu dönemde Tuymahal adında bir kız ile evlense de çocuğu olmamıştır. 1919 yılında Hisar Beg'i tarafından Karavulbegi olarak atanmış ve Köktaş Lakayları'nın zekât toplama vazifesini yerine getirmiştir. Bu dönemde Bibi Hatice isminde biri ile evlenmiştir. 1930 yılında da Afganistan'da Meyhuvan isminde bir eşi daha olmuştur. Gençlik yıllarını dini eğitim alarak geçirdiği için Molla İbrahim olarak da anılmıştır. Âlim Han'ın Afganistan'a geçmesi sonrası onun adına diğer Özbek urugları ve Taciklerle birlikte, Âlim Han'ın tekrar başa geçmesi adına mücadele ettiği için, Âlim Han tarafından Mir Divanbegi, Topçubaşı, Leşkerbaşı gibi unvanlar ile ödüllendirilmiştir (Nazarov, 2006, s. 19; Feyzzat, 1372, ss. 5-7; Corayev vd, 2000, s. 254).

Buhara Emirliği'nin Sovyetler tarafından işgal edilerek Âlim Han'ın Afganistan'a gitmesi, Enver Paşa'nın Türkistan milli mücadelesine destek vermek üzere Doğu Buhara'ya gelmesi, Bolşevikler karşısında tutunamayarak Afganistan'a gitmek zorunda kalması ve tekrar Özbekistan topraklarına dönmesi gibi gelişmeler, Molla İbrahim Beg'in yukarıda kısaca özetlediğimiz siyasi ve askeri hayatında köklü değişikliklere sebep olan dönüm noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Molla İbrahim Beg'in tarih sahnesine çıkışı, Rusların Türkistan'ı ikinci kez Bolşevikler döneminde işgali sürecinde meydana gelen olaylar neticesinde olmuştur. Bu sürecin başlangıcı olan 1917 yılında Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkması Çarlık Rusya'sında olduğu gibi ona bağlı şekilde yaşayan Buhara Emirliği'nde de bütün dengeleri alt üst etmiştir. Yaşanan kaostan dolayı bağımsızlığına kavuşan Buhara Emirliği'nin bu dönemdeki kaderini tayin eden iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi Türkistan coğrafyasında eğitim ve kültürel sahada ortaya çıkan ceditçilik hareketinin ihtilal sonrası Buhara'da siyasi bir mecraya taşınarak bir süredir Yaş Buharalılar olarak adlandırılan oluşumun içinde yer alan aydınların mevcut Emirlik yönetimini yıkmaya meyletmesidir. İkincisi gelişme ise yaşanan kaos sebebiyle Bolşeviklerin bir süre duruma hâkim değilken dengeleri lehlerine çevirerek Emirlik yönetimini ortadan kaldırmak istemesidir. Bu iki unsurun ortak amacına ulaşmak için iş birliğine gitmesi Emirlik yönetiminin kaderini tayin etmiştir. Sovyetler cephesi ve Yaş Buharalılar cephesinde olgunlaşan şartlar neticesinde 2 Eylül 1920 tarihinde Yaş Buharalılar'ın desteklediği Kızıl Ordu birlikleri Buhara'yı işgal ederek Âlim Han'ı ülkenin doğusuna çekilmeye

mecbur bırakmıştır (Hatunoğlu 2015, s. 25). Buhara Emirliği'nin Bolşeviklerce ortadan kaldırılması sonrası, onların desteklediği ceditçi aydınlar tarafından Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması, doğal olarak Buhara topraklarında birbirine düşman tarafların olduğu siyasi bir ortam meydana getirmiştir. Ülkenin doğusu ve batısında Cedit yönetimine ve onların hamisi olan Bolşeviklere karşı silahlı mücadele başlamıştır. Molla İbrahim Beg ve ona destek verenlerin pozisyonunu bu gelişme belirleyip, meskûn olduğu ülkenin doğusundaki mücadelede aktif rol oynamıştır. Buhara Emir'i Âlim Han'ın savaşta yenilerek ülkenin daha dağlık ve Afganistan sınırına yakın doğu kısmına gidip bir süre burada mücadelesine devam etmesi, ülkenin coğrafi açıdan daha avantajlı bu kısmında Bolşevik ve Cedit karşıtı hareketin daha keskin olmasına sebep olmuştur. Emirlik yerine kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesindeki bir haberde; *Bu günlerde vatan ve halk hainlerinin başı olan Emir ile taraftarları kendilerine kaçacak yer bulamadan merkezden uzak olması sebebiyle şuralar hükümetinin mazlumlar ve biçareler için en yararlı hükümet olduğunu anlamayan bilgisiz ve saf Hisar ve Kulap etrafındaki halk ile birlikte mücadeleye girişip, bilgisiz insanları satın alıp din kardeşi kızıl kahramanlara karşı savaşmış Müslüman'ın Müslüman kanı akıtması için yollar aramaktadır* (Hainler Uhlamaydur, 1920, s. 1) şeklindeki ifadelerin muhatabı Âlim Han ve ona destek verenler olmuştur. Buhara Emir'i Âlim Han'ın bu süreçteki rolü ve Molla İbrahim Beg ile geliştireceği ilişki, Molla İbrahim Beg'in askeri faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Onun askeri faaliyetlerinin sorgulanması ve eleştirilere maruz kalmasında Âlim Han ile kurduğu ilişkinin çok büyük etkisi olmuştur. Çünkü Âlim Han, diğer basmacı gruplara destek vermeyip sadece eski yönetimini tekrar kurmaya çalışan bir hükümdar olarak değerlendirilmiştir.

10 Eylül 1920 tarihinde Baysun şehrine ulaşan Âlim Han, 26 Kasım'da Duşanbe'ye ulaşmıştır. 30 Kasım tarihinde Sovyet Rusya'nın BHC'deki temsilcisi Kuybişev'e gelen habere göre Emir askerleri ve mahalli begler Baysun, Şirabat ve Derbent şehirlerini Kızıl Ordu birliklerinden kurtarmıştır. Böylece, Buhara Emirliği topraklarının tamamen işgal edilmesi adına başkent Buhara'yı işgal eden orduların kumandanı Frunze'nin Buhara Semerkant grubu kıtalarına Baysun ve Şirabat bölgelerinin ele geçirilmesi için 4 Eylül'de verdiği emir gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Aralık ortalarında Hisar sefer ordusu hazırlanarak komutanlığına Marsov atanmıştır. 17 Aralık'ta Karşi şehrinden Baysun'a hareket eden Kızıl Ordu birlikleri ile Emir askerleri arasında ilk çatışma Baysun'a bağlı Akkutsal mevkiinde gerçekleşmiştir. Bu çatışmanın kesin bir galibi olmasa da Emir birlikleri Derbent'e çekilirken, 21 Aralık'ta Baysun ve Şehri Sebz'i Bolşevikler ele geçirmiştir. Aralık ayının sonlarında Osman Hoca başkanlığında bir heyet 700 süvari ile Baysun'a gelmiştir. Bu heyetin görevi Doğu Buhara'da Sovyet idaresini tesis etmek olmuştur. Eylül ayından beri 50 bin kişilik çoğu silahsız askerle Baysun'u savunmaya çalışan Baysunlular 10 bin şehit vererek dağlara çekilmek zorunda kalmışlardır. 1921 yılının Ocak ayında bir tugay, 8. Piyade Alayı ve 1. Süvari Alayı Sovyet birliklerine takviye amaçlı gelerek bölgedeki Sovyet hakimiyetini

güçlendirmiştir. Tarihler 14 Şubat 1921 tarihi gösterdiğinde Sovyet birlikleri aralıksız seferlerine başlamış 20 bin kişilik askeri güçleri ile Hisar vadisinde birçok bölgeyi Mart ayına kadar ele geçirmeyi başarmışlardır (Hayit, 1997, ss. 158-160).

Bolşeviklerin bu baskısına maruz kalan Emir, Hisar'dan Kulab'a geçmiştir. Kısa bir süre sonra Emir'in yardım alma maksadıyla Afganistan'a gitmesi de 1921 yılının Mart ayının başlarına denk gelmektedir. Âlim Han kendi hatıralarında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

Bu bende-i aciz Kabil'e gidip destek ve yardım alma tereddüdüne düştü. Eğer buradan çıkışım sebebiyle bize bir yardım sağlanırsa onu temin edip gelişime kadar sizler kendi askerlerinizle düşmana karşı koymaya devam ediniz. Şu an düşman taarruzu yoğun olup, eğer ona karşı koymazsanız halkın endişesi artar. Ben dönünceye kadar halk sakin kalsın" dedim. Emîr Fermanı çıkarıp fermanı belli yerlere gönderdim. Muhammed İbrahim Beg ile Devletmend Beg'e benim bu fermanım ile iş görmelerini ve düşmanın yolunu tutmalarını emrettim. Kendim Kulab vilayeti yolu ile Amu Derya'nın geçit veren noktasından 1339 yılının Cemazeyilahir ayının 22'sinde (3 Mart 1921) sınırı geçtim (Âlim Han, 1991, s. 16).

Âlim Han'ın bu ifadelerinin aksine Nazarov, Molla İbrahim Beg'in, Âlim Han ile görüşmediğini, onun ülkeyi terk ettiği tarihlerde kayın babası Abdulkayyum Pervaneçi komutasında sıradan bir savaşçı olduğunu söyleyerek Emir ile mektuplaşmaları olmakla birlikte yüz yüze tanışmalarının Kabil'de gerçekleştiğini ifade etmektedir (Nazarov, 2006, 21). Bu iddianın doğru olma ihtimali bir yana, Emir'in Afganistan'a gitmesi hem Molla İbrahim Beg hem de Âlim Han'ın hayatında köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu gelişme Molla İbrahim Beg'in askeri ve siyasi olarak ön plana çıkmasına zemin oluştururken, Âlim Han'ın ülkeyi terk etmesi doğal olarak bir kaçış olarak değerlendirilmiş ve Doğu Buhara'da bir lider sorunu ortaya çıkarmıştır. Emir, gidişinin yardım temin etme amaçlı olduğunu hatıratında dile getirip bazı olayların onun Afganistan'daki hayatının adı konmamış bir tutsaklık olduğuna dair ipuçları verse de, aynı duruma düşecek olan Molla İbrahim Beg'in gösterdiği dirayeti gösteremediği açıktır. Hayit; *Devlet başkanı olduğu halde, daha savaşlar devam ederken halkını ve topraklarını bırakarak gitmiştir. Bu hadise Türkistan tarihinde ilk defa vuku buluyordu, çünkü hükümdar törelere göre savaş esnasında ordularının başında bulunmak zorundaydı. Hive Han'ı ise savaşın sonuna kadar başkentinde kalıyordu* (1997, s. 163) ifadeleri ile eleştirse de, aynı eserinin dipnot kısmında İngiliz Binbaşı F.M. Bailey'in 20 Nisan 1922 tarihli raporunda yer alan *Afganlılar ona tutuklu muamelesi yaparak bütün yazışmalarını sansürlediler. Ama masrafları için ona aylık 12.000 Afgani tesis ettiler* ifadesine de yer vererek, Emir'in içinde bulunduğu durum hakkında da bilgi vermektedir.

Âlim Han'ın Afganistan'a gitmesinin hemen ardından 15 Mart'ta Kulab'da işgale uğramıştır. Daha öncesinden Hisar sefer ordusu Denav, Karadağ, Hisar, Duşanbe, Feyzabad gibi Doğu Buhara bölgesinin birçok yerini işgal edip Âlim Han'ın mücadelesini büyük ölçüde akamete uğratmıştı. Emir'in gidişi sonrası

bölgedeki mücadele durmamış aksine alevlenerek devam etmiştir. Belcivan'da Devletmend Beg, Kulab'da Aşur Toksaba, Dangar'da Abdulkayyum Pervaneçi, Karamazar'da Togay Sarı, Lakay'da Molla İbrahim Beg, Darvaz'da İşan Sultan, Karategin'de Fuzail Mahdum, Feyzabat'ta Gafur Beg, Duşanbe'de Rahman Datha, Hisar'da Temir Beg, Surhan Vadisinde Hurrām Beg gibi isimler alanları ve süreleri sabit olmamakla birlikte mücadele etmekteydiler. Buhara Halk Cumhuriyeti ile Devletmend Beg arasında 12 Ağustos 1921 tarihinde yapılan anlaşma bir süreliğine çatışmaları durdursa da Sovyet askerlerinin Buhara'dan çekilmeyeceğinin anlaşılması üzerine çatışmalar geri başlamıştır. Kulab'ın ele geçirilip Devletmend Beg'in bölgenin valisi olması gündeme gelince bu bölgede hâkim olan Togay Sarı ile bir çatışma meydana gelmiş, savaşı kaybeden Togay Sarı kalan askerleri ile Molla İbrahim Beg'e katılmıştır. Bu gelişmelerden daha güçlü çıkan Molla İbrahim Beg, İşan Sultan, Devletmend Beg, Abdulkayyum Bay, Togay Sarı, Berat Beg ve diğer korbaşılar tarafından Kulab şehrinde lider olarak seçmişlerdir. Onun bu başarısından haberdar olan Âlim Han da onu tüm Doğu Buhara korbaşılarının lideri olarak atamıştır. Daha sonra 17 Eylül 1921 tarihinde Lakay vadisinde bulunan Karasukuda köyünde gerçekleşen, Buhara Korbaşıları Kurultayı'nda da İslam Leşkerbaşısı unvanı alarak Doğu Buhara istiklalcilerinin lideri seçilmiştir (Nazarov, 2006, s. 26; Hayit 1997, ss. 177-178).

Eylül ayına denk gelen bu gelişme Nazarov'un Molla İbrahim Beg ve Âlim Han'ın ilk kez Afganistan'ın başkenti Kabilde görüştüğü iddiasını destekler niteliktedir. Çünkü mart ayında Afganistan'ı terk eden Âlim Han eğer onu kendi yerine bırakıp Leşkerbaşısı ilan etse idi, mart ayından itibaren bu hareketin lideri olması gerekirdi. Ama olaylar farklı şekilde gerçekleşmemiştir. Molla İbrahim Beg'in Buhara Korbaşıları Kurultayı'nda Leşkerbaşısı olarak seçilmesi 1921 yılının Eylül ayına denk gelmektedir (Corayev vd, 2000, s. 255). Bu tarihten önce yani Âlim Han'ın Buhara'yı terk ettiği Mart ayından eylül ayına kadar geçen altı aylık süre, Molla İbrahim Beg'in ön plana çıkıp doğu Buhara'daki mücadelenin lideri olmasının zeminini oluşturmuştur.

Leşkerbaşısı olarak ilan edilmesinden önceki faaliyetlerine göz attığımızda karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır. Âlim Han, Afganistan'a geçtiği günlerde geride bıraktığı İşan Sultan ve Belcuvan Begi Devletmend Beg, Belcuvan bölgesi Lakaylarına Bolşevik ve Ceditlere karşı mücadelede Lakayların da destek vermesine dair davetnameler göndermiştir. Lakaylar Beratbeg, Togay Sarı ve Molla İbrahim Beg'in kayın babası Abdulkayyum Pervaneçi liderliğinde bu davete icabet edince, henüz otuzlu yaşlarda gücünün zirvesinde olan Molla İbrahim Beg de kayınbabasının grubunda *cigit* (asker) olarak görev almıştır. 2 ay boyunca yukarıda adı zikredilen isimler komutasında Belcuvan Begliği sınırları dahilinde kalan Dangara, Kangurt ve Aksu civarında Bolşevikler ile mücadele etmiştir. Mart ayında Bolşevikler tarafından işgal edilen Kulab'ın geri alınması için Devletmend Beg ve İşan Sultan liderliğinde Molla Nazar, Togay Sarı, İsmet Palvan, Artık Palvan, Molla Kence, Molla Ahmed, İbrahim Kırkkulak, Borı Cavlan, Molla Ernezer ve Abdulkayyum Pervaneci'nin de katılımı ile bir operasyon

gerçekleştirildiğinde, Molla İbrahim Beg, kayınbabası yanında görev almıştır (Nazarov, 2006, ss. 21-22).

Molla İbrahim Beg'in bir grubun lideri olarak ön plana çıkması kayın babası Abdulkayyum Pervaneçi'nin 1921 yılının baharında Tangara mıntıkası, Karatav mevkiinde yaşanan bir çatışmada ağır şekilde yaralanması sonrası yaşanan gelişmelerden sonra olmuştur. Kayın babası Abdulkayyum Pervaneçi kendisinin yerine cesareti ve teşkilatçılığı ile ön plana çıkmış olan damadı Molla İbrahim Beg'i seçmiştir. Böylece Lakay grubunun bir kısmının başına geçen Molla İbrahim Beg, İşan Sultan ve diğer korkbaşıların talebi üzerine Doğu Buhara'daki diğer korkbaşılar destek verme adına Belcuvan bölgesinden Hisar bölgesine geçmiştir. Yapılan çatışmalarda ön plana çıkan ve adı duyulmaya başlanan Molla İbrahim Beg'e bir süre sonra Lakay dışındaki diğer Türk urugları ve Tacikler de katılmaya başlayınca Lakay bölgesi Doğu Buhara Bölgesinde, Bolşevik karşıtı hareketin en canlı olduğu yer haline gelmeye başlamıştır. İstihbaratçı A. Velişev'in söylediği *Basmacılığın en alevli ocağı Hisar Vadisi, yani aslında Lakayların yaşadığı bölge idi* (Nazarov, 2006, s. 22) cümlesinin kurulmasını sağlayan olaylar bu şekilde başlamıştır.

Âlim Han, hatıralarında kendisinin Afganistan gidişinden sonra Molla İbrahim Beg'in faaliyetlerini tarih vermeden; *"Molla İbrahim Beg Divanbegi Leşkerbaşı olduğundan askerlerini toplayıp onların durumuna bakarak yavaş yavaş işe başladı. Düşmanın yerleştiği köyleri basarak az da olsa silah ve cephane tedarik etti. Mazlum halka haber verip kısa sürede 10 bin kişi topladı. Böylece Kulab ve Belcuvana saldırıp oraları işgalden kurtardı ve adamlarını göndererek durumdan beni haberdar etti. Bu arada Karategin ve Dervaz vilayetlerini de ele geçirdi. Bu durum beni memnun etti ve onun unvanını yükselttim. Yedi yıl boyunca Bolşeviklere karşı mücadele edip kahramanlıklar gösterdi"* (1991, s. 19) şeklinde özetlemiştir. Molla İbrahim Beg'in yüzeysel şekilde verilen bu faaliyetlerin başlangıcına, yani 1921 yılının bahar sonu ve yaz aylarına biraz daha ayrıntılı bakmak gerekir. Molla İbrahim Beg ile Alim Han arasında kurulan ilişkinin nasıl gerçekleştiğine bakarken, bu dönemde gelişen olayların irdelenmesi, Alim Han'ın giderken Molla İbrahim Beg'i görevlendirmesi ve yüz yüze tanışıp tanışmadığı konularında, Alim Han'ın hatıratının aksine, yeni çıkarımlar yapmamıza imkân verecektir. Bu çıkarımlar da, Molla İbrahim Beg ile ilgili alışagelmiş söylem ve bilgileri tartışma zeminine çekerek onun faaliyetleri değerlendirilirken oluşan bakış açısına farklılık ve derinlik kazandıracaktır.

Molla İbrahim Beg'in ön plana çıkmaya başladığı dönemde Âlim Han, gönderdiği mektubunda *"Buhara'ya dönüşüme az kaldı. Ümit ediyorum ki, vatana dönüşümde sizinle şahsen görüşeceğim ve bütün isteklerinizi yerine getireceğim"* ifadeleri yer almaktadır. Başka bir mektubunda da; *Değerli İbrahim Toksaba, Molla Abdulkayyum Toksaba ve Kapı Ağası Hancer cenaplarına... Mektubunuzu aldım. Sizinle itikat yolundaki hizmetlerinin Allah tarafından desteklenmesini niyaz ediyorum* ifadeleri yer almaktadır. Molla İbrahim Beg'in kazandığı başarılarla

binaen Âlim Han'ın güvenini kazanarak Beg ilan edilmesi de aynı döneme denk gelmektedir. Hisar halkın onu Beg olarak tanınması üzerine iki hafta boyunca ziyafetler tertip edilmiştir. Aynı yılın yaz ayları boyunca Hisar Vadisi'nde bulunan Bolşevikler ve başlarında henüz İstiklalciler safına geçmemiş olan Osman Hoca'nın bulunduğu iş birlikçi devrimci ceditçilerin sol kanadı ile mücadele etmiştir (Nazarov, 2006, ss. 23-24). Mektuplar, mücadeleye başlama zamanı, Beg ve Leşkerbaşı ilan edilme zamanı gibi hususlar dikkate alındığında, Âlim Han'ın beyanının aksine, onunla yüz yüze görüşmeyip başarılarının ürünü olarak onun güvenini daha sonra kazandığı ve Kabil'e gitmek zorunda kaldığında ancak orada ilk kez Emir ile şahsen tanıştıkları görüşü öne çıkmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz sürecin sonunda Molla İbrahim Beg, 17 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşen Buhara Korbaşıları Kurultayı'nda İslam Leşkerbaşısı unvanı alarak Emir'in desteği ile Doğu Buhara istiklalcilerinin lideri seçildi. İlk icraatı da Kızıl Ordu'ya Doğu Buhara'yı 10 gün içinde terk etmelerine dair ultimatı vermek olmuştur. 22 Eylül 1921 tarihinde 4000 askeri ile Duşanbe şehrini kuşatarak garnizon komutanı Morezenko'dan silahlarını teslim etmelerini talep etse de, bu talebin ret edilmesi üzerine çatışmalar şiddetlenmiş, Sovyet garnizonuna takviye birliklerin gelmesi Molla İbrahim Beg'in Lakay vadisine çekilmesine sebep olmuştur (Hayit, 1997, ss. 178-179).

Molla İbrahim Beg'in Duşanbe olayında bir başarısızlık yaşasa da aslında daha öncesinde çok önemli işlere imza atmıştı. Ağustos ayında Kulab'ı kurtarması sonrası Âlim Han'ın açık desteğini almış, Devletmend Beg'i Taciklerin yaşadığı bölgeye, Togay Sarı'yı ise Özbeklerin yaşadığı bölge görevlendirerek, kendisi de Lakay bölgesindeki faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Batı ve orta Buhara'da faaliyet gösteren korbaşılar da kendisi ile teması geçmiş hatta batı Buhara korbaşılarından en tanınmış olan Molla Abdulkahhar, Âlim Han'ın yanından gelerek Molla İbrahim Beg ile görüşerek faaliyet alanını olan Batı Buhara'ya dönmüştür ve onun hakimiyetini tanımıştır. Doğu Buhara'da Özbek ve Tacik gibi etnik temelli ve her korbaşının kendi sınırlarında faaliyet göstermesiyle yerel temelli yürütülen mücadeleyi tek bir bayrak altında toplayıp, etnik ve bölgesel bir mücadele olmaktan çıkararak bağımsızlık mücadelesi kimliğine kavuşturmuştur. Bolşevikler ve ceditlerin sol kanadına karşı başka zaferler kazanıp kısa sürede içinde halkın güvenini ve saygısını kazanmıştır. İlk başlarda 4 bin olan askerlerinin sayısı kısa bir süre sonra 1921 yılının Aralık ayında 10 bin kişiye ulaşmıştır. Bu kısa süre zarfında Kulab, Belcuvan, Karategin, Korgantepe, Dervaz ve Hisar bölgelerini Bolşeviklerden temizlemiştir. Askeri nizamı getirmek adına bazı düzenlemeler yapmıştır. Kendi başına hareket eden grupları tek çatı altında birleştirmiştir. Nüfuz sahasında emirlik yönetim şeklini getirmeye çalışarak kendi idare sistemini tesis etmeye çalışmıştır. Devlet olmak için gerekli yasama, yürütme ve yargı erklerini andıran uygulamalarda bulunmuştur. Halkı yağmalayanları ve günahsız kişileri öldürenleri cezalandırmış, kendine bağlı askerlerin silahlı ve izinsiz köylere girmesini yasaklamıştır. Kendi birliklerinin ve diğer birliklerin kendine özel bayraklar kullanmasını sağlamıştır. Lakay, Hisar, Kulap, Belcuvan ve Korgantepe

bölgeleri onun hakimiyetinde olmuştur. Onun bu başarıları doğal olarak Bolşevikleri tedirgin etmiş korbaşılar ile arasının açılması için söylentiler çıkarılmıştır. Başarılı işler yürütülürken korbaşılardan kendi içinde çıkan çatışmalara da müdahale etmiştir. Örneğin 1921 yılının güzünde Kulab'da Aşur Toksaba ve Togay Sarı arasında iç mücadele kaynaklı çatışmalar yaşanmış, bu mücadele etnik çatışmaya dönüşmüştür. Devletmend Beg'den yardım alan Aşur Toksaba, Togay Sarı'yı Kulab'tan çıkarmayı başarmıştır. Bu çatışmalarda Devletmend Beg birliklerine bağlı unsurların halkı talan etmesi üzerine Belcuvan ve Kulab bölgesinde faaliyet gösteren korbaşılardan yanına çağırılmış ve suç işleyenlerin cezalandırılmasını sağlamıştır. Bu toplantıda ortak düşman yerine etnik çatışmalara giren kişilerin canının ölümde, malının talanda olması kararlaştırılmıştır (Nazarov, 2006, ss. 25-29; Corayev vd, 2000, ss. 256-257). Molla İbrahim Beg bu şekilde Doğu Buhara'daki basmacılık hareketinde ön plana çıkıp mücadele ettiği ve bazı düzenlemeler yaptığı esnada, Enver Paşa *İstiklalciler* safına geçerek Doğu Buhara'ya geçmiştir.

Molla İbrahim Beg'in Enver Paşa'nın Gelişinden Sonraki Faaliyetleri

Enver Paşa 8 Kasım 1921'de 74 Türk subayı ile birlikte Doğu Buhara'daki savaş bölgesine gitmek üzere ava gidiyorum bahanesi ile Buhara'dan ayrılmıştır. Molla Nafiz ve Togay Sarı gibi isimler tarafından hoş karşılanan Enver Paşa, 28 Kasım'da Molla İbrahim Beg'in hakimiyet sahasında bulunan Karamendi köyüne, oradan da Aral köyüne gelince, 30 Kasım'da misafir kaldığı evin Molla İbrahim Beg'in adamları tarafından sarılması (Hayit 1997, s. 200) ile olumlu hava değişmiştir.

Enver Paşa'nın, Doğu Buhara cephesine gelişi genel olarak Türkistan milli mücadelesi açısından olumlu bir gelişme olmasına karşın, özelde yukarıda bahsi geçen şekilde faaliyetler yürüten ve bu hususta belli oranda gelişme kaydeden Molla İbrahim Beg için olumsuz bir gelişme olmuştur. Enver Paşa'nın, Ceditçilerin ve Bolşeviklerin kontrolünde olan Buhara'dan gelerek İstiklalciler arasına katılması Molla İbrahim Beg'in, Enver Paşa'ya bakışındaki güvensizliğin temelini oluşturmuştur. Enver Paşa'nın, Molla İbrahim Beg tarafından tutuklanmasının asıl sebebinin de onun Ceditçi olarak algılanması olduğu ve Ceditçi-Kadimci ayrışmasının Doğu Buhara topraklarında mücadele edenlerin pozisyon almasında belirleyici rol oynadığı, Molla İbrahim Beg'e isnat edilen konuşmalardan ve Enver Paşa'nın bazı mektuplarından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ali Bademci'nin, Enver Paşa ile Molla İbrahim Beg arasında geçtiğini söylediği konuşmada Molla İbrahim Beg'in; *Size Cedidi diyorlar, doğru mu? Cenab-ı Ali'yi (Âlim Han) tahttan indirip Afganistan'a ric'ata zorlayan cedidiler tarafından getirildiğinizi söylerler, doğru mu?* Soruları ile Osman Hoca hakkında söylediği, *Onlar Cenab-ı Aliye düşmanlık ettiler. Bize de dost olamazlar* (Bademci 2008, s. 73). şeklinde ifade ettiği şüpheli yaklaşımın, Enver Paşa ve Osman Hoca'nın siyasi geçmişleri dikkate alınıp olaya Molla İbrahim Beg açısından bakıldığında onun değerlendirmelerinin pek de yersiz olmadığını söylemek mümkündür. Enver Paşa'nın, Molla İbrahim

Beg'in mücadele ettiği Cedidilerin merkezi olan Buhara'dan geldiği ve Osman Hoca'nın o anda olmasa da kısa bir zaman öncesine kadar, Bolşevikler ile iş birliği yaparak Âlim Han'ı deviren ceditçi Yaş Buharalılar hareketinin içinde aktif görev üstlendiği gerçeğini unutmamak gerekir. Enver Paşa'nın serbest kaldıktan sonra Afganistan Kralı Amanullah Han'a gönderdiği 14 Nisan 1921 tarihli mektubunun Âlim Han ve onun adına faaliyet gösteren Molla İbrahim Beg ile ilgili cümlelerine baktığımızda, Molla İbrahim Beg'in şüphesinin devam ettiği ve Enver Paşa'nın, Âlim Han'ın geri dönmesine Ceditçilik ve Kadimcilik ayrışmasını körükler korkusuyla pek de taraftar olmadığı anlaşılmaktadır. İlgili mektupta şu ifadeler dikkat çekicidir: *Fakat Emîr buralara gelirse yine ceditçilik, Atılık meselesi alevlenir. Mütâla'a-yı seniyeleleri gibi her şey mahvolur* (Yamauchi, 1995, s. 272).

Molla İbrahim Beg'in, Enver Paşa ile ilgili yukarıda izah etmeye çalıştığımız ilk izlenimi KGB tarafından yapılan sorgusundaki şu ifadelerden de anlaşılmaktadır: *Ben onu Buhara Ceditçilerinden birisi sanmıştım. Bu yüzden yanındaki askerleri ile birlikte silahlarının alınması için emir verdim. Askerler hemen gerekeni yapmışlardı. Enver Paşa'ya şunları söyledim. "Sizinle ilgili gerekli belgeleri ve onayı alıp, söylediklerinizin gerçek olduğuna inandıktan sonra sizi Ruslara ve Ceditçilere karşı savaşan bütün Müslüman askerlerin başkomutanı olarak muhatap almaya hazırım"* (Ülkü, 1996, s. 32). Molla İbrahim Beg'in bu sorgusunda onay mercisi olarak kastettiği Âlim Han'ın hatıratında kaleme aldıkları, yaşanan olayın tamamlayıcısı gibidir. Âlim Han şunları söylemektedir:

Enver Paşa Buhâra'nın şark tarafından gelerek Korgantepe Vilâyetinde mücahitler ile karşılaşır. Mücahitler Enver Paşa'nın gelişini İbrahim Beg'e haber verir. Böylece bu leşkerbaşımız bu haberi bana haber verdi. Bu durum karşısında nasıl davranması gerektiğini sordu. Ben bu haberi alınca İbrahim Beg'e ferman yolladım. Bu fermanında Enver Paşa'nın düşman ile mücadele tecrübe ve kabiliyet sahibi olduğunu, ona alicenaplık göstermesi gerektiğini, kendisini yanına çağırıp sormasını, eğer İslam milletine hizmet etmeyi kabul ederse bizim zatı alimiz tarafından bizim adımıza saygı gösterilmesini, aksi halde nehirden (Amu Derya) geçirip bu tarafa yollamasını söyledim. Bu kulun fermanı ile Molla Muhammed İbrahim Beg mücahitleri toplayıp, ona alicenaplık gösterdi (Alim Han 1991, s. 20).

Enver Paşa'nın esareti Bademci'ye göre 31 Aralık 1921 Togan'a göre ise 1922 yılının 15 Sonkanun (Ocak) tarihinde yine emircilerden İşan Sultan'ın Hisar mevkiine gelmesi sonrası yaşanan gelişme ile sona ermiştir. Yanında 200 kadar adamıyla gelen İşan Sultan, Enver Paşa ile görüşmek isteyince, Paşa Lakayların müsaadesiyle Hisar'a gelerek onunla görüşmüş ve hürmetle karşılanmıştır. Enver Paşa bu görüşme sonrası Lakaylar ile geri dönmemiş, böylece yaklaşık bir ay süren esareti sona ermiştir (Togan, 1981, s. 439; Bademci 2008, s. 101). Esareten kurtulmasının hemen akabinde İşan Sultan, Nafi Bey, Rahman Mingbaşı ve Fuzail Mahdum ve İsmail Hakkı'nın birliklerinin başında olarak 28 Ocak'ta Duşanbe şehrine saldırarak bu şehri Bolşeviklerden kurtarmıştır (Hayit, 1997, s. 201).

Bu esnada yaşanan gelişmelere Molla İbrahim Beg ve Enver Paşa'nın liderliği açısından baktığımızda, İbrenin Enver Paşa lehine döndüğü görülmektedir. Enver Paşa'nın, Âlim Han'a yazdığı mektuptan anlaşılacağı üzere 9 Ocak 1922 tarihinde kendisine ulaşmış olan mektup ile, Alim Han'ın hatıratında bahsettiği teklifi kabul etmiş ve faaliyetlerinde emircilerin de desteğini alarak avantaj sağlamıştır. Yine bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Molla İbrahim Beg yaşanan çatışmalarda Enver Paşa'ya gerekli desteği sağlamayarak askerlerini alıp Hisar'a dönmüştür (Yamauchi, 1995, s. 262; Bademci, 2008, s. 130). Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki grupları etrafına toplamaya başlaması, Âlim Han'ın 28 Mart'ta gönderdiği ferman ile Enver Paşa açısından meşru bir zemine oturmuştur. Çünkü söz konusu ferman ile Enver Paşa, bir zamanlar Âlim Han'a tabi olan Doğu Buhara'daki bütün silahlı güçlerin baş komutanı olarak ilan edilmiştir (Raşidov, 2004, s. 41). Âlim Han'ın, Molla İbrahim Beg'e gönderdiği mektupta bütün askeri ve siyasi liderliğin Enver Paşa'ya devredilmesini istemiştir. Enver Paşa'yı ilk destekleyenler Taciklerden Fuzeyl Mahdum ve İşan Sultan ile Özbeklerin Türk uruğundan olan Devletmend Beg olmuştur. Lakaylara liderlik yapan Molla İbrahim Beg ile Enver Paşa arasındaki soğukluğun bir sebebi de liderlik mücadelesi olmuştur. Molla İbrahim Beg ve İşan Sultan öncülüğünde Köktaş'ta önemli kişilerin katıldığı bir kurultay düzenlenmiştir. Bu kurultaya katılan Enver Paşa mücadelesinin asıl sebebinin anlatmıştır. Daha sonra Molla İbrahim Beg'in sorgulanması esnasında söylediklerine göre Enver Paşa bu kurultayda Doğu Buhara'daki bütün silahlı güçlerin baş komutanı olarak seçilmiş, kendisi de askerleri ile ona katılmaya mecbur olmuştur. 1922 yılının 10-15 Nisan'ında Baysun'da ki Kafirun köyünde Türkistan korbaşları kurultayında Enver Paşa, Bütün İstiklalcilerin başkomutan ve siyasi lider olarak seçilmiştir (Recebov, 2021b, s. 12). Bademci'nin iddiasına göre Âlim Han'ın temsilcisinin de katıldığı bu kurultaya birçok bölgeden temsilci katılmasına rağmen, Lakaylardan bir topluluk Pulhakiyan mevkisine kadar gelip geri dönmüşlerdir. Enver Paşa'nın Damad-ı Halifetü'l-Müslimin Emir-i Leşker-i İslam Seyyid Enver (Bademci, 2008, ss. 155-158) unvanını alarak Türkistan'daki Sovyet karşıtı tüm güçleri tek bir çatı altında toplama yolunda çok önemli bir adım attığı bu kurultaya Molla İbrahim Beg'in, Enver Paşa'ya tam destek vermediği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Fakat Molla İbrahim Beg, çalışmanın sonraki kısımlarında verdiğimiz sorgusunda, bu durumun aksini iddia etmektedir.

Molla İbrahim Beg'in, Enver Paşa'nın gelişinden, Hacı Sami Paşa'nın Afganistan'a gidişine kadar geçen süre zarfındaki faaliyetlerini mevcut siyasi durum çerçevesinde değerlendirecek olursak şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Enver Paşa, Molla İbrahim Beg'in ev hapsinden kurtulduktan sonra kısa süre içinde önce Doğu Buhara'daki istiklalcilerin sonra da bütün Türkistan istiklalcilerinin lideri olmuş, bu yapı içerisinde Molla İbrahim Beg de, Âlim Han'ın telkinleri ile ona zımnen tabi olmuştur. Her iki taraf arasında güvensizliğin olduğu ve zımni bağlılığın bazı olumsuz olaylara sebep olduğu hem Enver Paşa'nın yazdığı

mektuplardaki şikayetlerinden hem de Molla İbrahim Beg'in tavırlarından ve sorgusunda anlattıklarından anlaşılmaktadır.

Enver Paşa'nın Sovyet yönetimi karşısında ciddi bir güç haline gelerek 19 Mayıs 1922 tarihinde Moskova'ya bir mektup göndererek Rus işgal güçlerinin Türkistan topraklarından çekilmesini istemesinden yaklaşık bir buçuk ay önce (1 Nisan 1922) Sovyet idaresi tarafından Doğu Buhara Birliği kurulmuş idi. İstiklalcilere karşı mücadele eden bütün güçler bu birlik altında birleştirildi. Bu önlemlerin dışında Enver Paşa'ya karşı halk içinde propaganda yapılmasına da karar verilmişti. Enver Paşa ile Sovyet güçleri arasında belirleyici savaşların gerçekleşeceği Baysun kuşatması esnasında ve sonrasında, Sovyetler tarafından uygulanan planlar neticesini göstermeye başlamıştır. Sadece halk arasında propaganda yapmakla yetinmeyen Sovyet yönetimi, korbaşılar arasında nifak çıkarma adına dedikodular yayıp, korbaşı birlikleri içinde görevli istihbaratçı Çekistler ve işbirlikçileri savaşçılar arasında tedirginlik çıkaracak asılsız haberler yaymışlardır. Bu çabalar Doğu Buhara'daki iki önemli ismin zaten iyi olmayan arasını daha da açmıştır. Neticede Baysun kuşatması gibi savaşın dönüm noktası olan bir operasyonda, Molla İbrahim Beg 7000 kişilik askerini yanına alarak Baysun'dan geri çekilmiştir. Bu da yetmezmiş gibi, uzun zamandan beri kuşatma altında olan Baysun'da Sovyet güçleri yardım alarak karşı saldırıya geçtiğinde Enver Paşa'ya tabi olmadığını söyleyerek isyan etmiştir (Recebov, 2002, ss. 89-94). Onun bu hareketi İstiklalcilik hareketinde tamiri mümkün olmayan neticelere sebep olmuştur. Bu olay Enver Paşa ile Molla İbrahim Beg arasındaki ipleri tamamen koparmasa da, Sovyetlerin Enver Paşa'yı tamamen ortadan kaldırmak için 15 Haziran'da başlattığı hareketin başarıya ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Molla İbrahim Beg'in o anki ve daha öncesindeki olumsuz tavırları ile ilgili bazı iddialar öne sürülmektedir. Bademci'ye göre tarafsız görünmesine ve birleştirici rol oynamaya söz vermiş olmasına rağmen Âlim Han, hala Lakaylardan elini çekmediği gibi, onlardan medet umduğu, Afganistan'dan gelen kuryelerden rahatlıkla öğrenebiliyordu. Tam güven beyan etmiş olmasına rağmen adamlarına Enver Paşa'ya güvenilmemesini söylediği, Paşa'ya ulaşan diğer bir haber idi (Bademci, 2008, s. 167). Nazarov tarafından dile getirilen iddialarda da Âlim Han'ın benzer tavırlarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca Buhara Halk Cumhuriyeti Devrim Komitesi üyelerinden Alimcan Akçurin'e ait olduğunu söylediği mektuptan anlaşılacağı üzere Enver Paşa'ya karşı yürütülen mücadele sadece silahlı alanla sınırlı kalmayarak, psikolojik harp teknikleri de kullanılmıştır. İlgili mektupta şu ifadeler yer verilmiştir: *Begler Begi İbrahim Beg! Enver Paşa tuzağına düştünüz diye üzüntü çekmekteyiz. Siz cenabın isteği doğrultusunda adil bir barış yapmaya hazırız. Size sanırsız saygı ve güven ile Alimcan Akçurin. 26 Şaban Çarşamba-Baysun şehri.* Bu mektubun bir benzeri Enver Paşa'ya da gönderilip, iki komutan arasındaki anlaşmazlık derinleştirilmeye çalışılmıştır. Neticede Molla İbrahim Beg başına buyruk mücadele etmeye başlamış, bu olaydan bir ay sonra Enver Paşa, Molla İbrahim Beg'in bu tavırlarından rahatsız olup onun birliklerini Kafirnihan karargahına yakın yerlere getirmesini istemiş fakat Molla

İbrahim Beg onun bu talebini reddederek askerlerini Köktaş'ın yüksek kesimlerindeki Rengan kışlağına çekmiştir. Afganistan'dan Envercan isminde bir elçinin 300 askerle gelip bu askerleri Enver Paşa emrine vermesi ve Molla İbrahim Beg ile görüşerek Enver Paşa ile aralarını yapmasından bir ay sonra Enver Paşa'nın Denov tarafına çekilmek zorunda kaldığını söyleyerek yardım istemesine olumlu karşılık vermiş ve Bolşevikler ile çatışmıştır. Hemen sonrasında da Argamçıguzar'da Enver Paşa'nın yardımına girmiş ve birleşen birlikler Bolşevik güçlerine ağır kayıplar verdikten sonra beraberce Baysun kuşatmasına katılmışlardır. Fakat bu kuşatma esnasında tekrar araları açılmış ve birliklerini alarak Baysun'dan ayrılmıştır (Nazarov, 2006, ss. 35-36).

Enver Paşa'nın, ocak başından itibaren Türkistan Milli Mücadelesinin başına geçerek 4 Ağustos 1922 tarihinde şehit olması ve Hacı Sami'nin Afganistan'a gidişine kadar ki gelişmelere, sorgusu üzerinden Molla İbrahim Beg tarafından bakılacak olursa, yukarıda zikredilen iddiaların aksine iddialar ortaya çıkmaktadır. Sorgusunda dile getirdiği iddialar özetle şöyledir;

Enver Paşa'nın komutasında savaşmak için karar alındıktan sonra Duşanbe ve çevresinde Ruslarla büyük bir savaş başladı. Bu yaklaşık iki ay sürdü. Sonunda Kızıl Ordu, Duşanbe'yi bırakıp Tirmiz'e çekilmek zorunda kaldı. Biz de onları Mirşadi'ye kadar takip ettik. Mirşadi yolu üzerinde askerlerimiz düşman ve ahalinin malını mülkünü talan etmeye, yağmalamaya başladılar. Yağmayı görünce kızdım ve İslam askerlerine yakışmayan bu davranıştan ötürü onlara küftüm. Bu Enver Paşa'nın kulağına gitmiş; Mirşadi'yi Ruslardan geri aldıktan sonra beni çağırdı ve sertçe azarlayarak şunları söyledi: "Müslüman askerlerinin komutanı benim. Böyle olduğuna göre, neden sen benden izinsiz askerlerime küfrediyorsun, askerlerimin hareketleri seni ne ilgilendirir?" Sonra askerlerimi alıp beni ordudan atmak istedi. Ben de askerlerimi toplayıp Köktaş bölgesine çekildim. Enver Paşa ise Ruslar ile savaşına devam ediyordu. Baysun tarafına geçti. O sıralar Baysun, Kızıl Ordu'nun yani Rusların elinde idi. Enver Paşa Kafirnihan bölgesinde karargâh kurdu. Kafirnihan'a yerleşip savaşı buradan yönetmeye başladı. Bu arada Belcuvan Beyi Devletment Bey'e bir mektup yazarak: "İbrahim Lakay'ı yakalatmak ve cezalandırmak için Köktaş'a asker gönderdim. Siz de yardımına gidin" emrini verdi. Olaylar aleyhime gelişmeye başlamıştı. Ben hareketsiz bir şekilde ne yapacağımı düşünürken, Kâbil'den Buhara Emiri Âlim Han'ın bir elçisi çok acele kaydıyla beni görmeye geldi. Emir hazretlerinden bir mektup gelmişti. Mektupta Âlim Han bana emirlerini bildiriyor ve özetle şöyle diyordu: "Eğer sen benim emirlerime itaat etmek istiyorsan Enver Paşa'ya itaat etmen gerekir". Bu sırada Enver Paşa'nın emrindeki korbaşılardan Fezail Besun (Fuzeyl Mahdum) benim gizlendiğim Yengi Pazar şehrine geldi. Onu konuk etmek için özel bir misafir odası hazırlattım. İnanıp güvendiğim adamlarımı da çağırdım. Ortada bir problem vardı, görüşüp çözümlenmesi gerekiyordu. Fezail Besun ise benim bu davetimi reddetti. Bu hareketi karşısında şok olmuştum. Neden böyle davranmıştı? Bir an önce bunu öğrenmek, aydınlığa kavuşturmak amacıyla konuk olarak ağırlandığı Karargâhın kışlağına gittim. Gergin bir hava içinde görüşmeye

başladığımızda sordum: “Neden davetimi kabul etmedin. Benim misafirim olmak gerekirdi? Enver Paşa’dan emir aldım sakın İbrahim Bey’in mihmanı olmasın diye...” Bundan sonra aramızdaki konuşma kısa sürdü ve artık yapılacak bir şey olmadığını anlamıştım. Emir’in emrine uymamam söz konusu olamazdı. Askerlerimle Göktaş’a gittim. Orada hazırlıklarımı tamamladıktan sonra Âlim Han’ın emirlerine uyarak Enver Paşa’nın karargahına gitmek için yola çıktım. ... Enver Paşa’nın huzuruna vardım. Yanındaki korbaşılar şunlardı: İshan Sultan Han, Hayıt Pervaneçi, Abdullah kahhar Bey, Haltore Emin Guzari, Berdiyâr ve Fezail Mahsun.... Selamlaştıktan sonra onlar beni dışarı çıkardılar. Enver Paşa içeride kaldı. Bizim yapacağımız görüşmenin sonucu ona iletilecekti. Sonra korbaşılarla Türkistan İslam Ordusu’nun kurmay heyeti olan arkadaşlarımızla yaptığımız görüşmede, Enver Paşa ile aramdaki anlaşmazlığın sebeplerini sordular. Ben de anlattım. Sonra Enver Paşa’nın başkomutanlığı yeniden tescil edildi. Bu toplantımızın sonuçlarını Enver Paşa’ya bildirdik. İhtilaf çözümlenmişti. Enver Paşa Ruslara saldırı emri verdi. Ben de askerlerimi alıp, saldırının başlayacağı Filhakan bölgesine gittim. Aradan 25 gün geçti; Enver Paşa bazı emirlerini uygulamadığım için Karirnihan’daki karargahına çağırdı beni. Gitmek istemiyordum. Köktaş’daki Rengendağ’a gittim. Savaşmayı bırakmıştım artık. Aradan bir ay geçmişti. Rengendağ’da askerlerimle birlikte günlerimi geçirirken, Enver Paşa’dan bir mektup aldım. Mektup kısaydı: “Ruslar bize saldırdılar. Kaçmak zorunda kaldım. Denov’a geldim. Rica ederim yardım et” durum çok vahimdi. Ruslar onu sıkıştırmışlardı. Hemen askerlerimi toplayıp Denov’a gittim. Yolda Serisiyah mıntıkasında Ruslarla karşılaştık. Çarpışmalar biraz hafiflediğinde bir ulak Enver Paşa’dan bana ikinci bir mektup getirdi. Ergancığuzar’a geçtiğini bildirip, benim de oraya gelip kendisi ile birleşmemi istiyordu. Hızla oraya hareket ettim. Ancak karşımızda Rus Kızıl Ordu kuvvetleri bekliyordu. Onlar ile dört gece beş gündüz süren bir savaş başlattık. Duşanbe’de Enver Paşa ile buluştuk. O kuvvetlerini ve Afgan emirinin kendisine yolladığı 500 Afgan askerini alarak Belcuvan tarafına giderken, ben de Rengav’a geçtim. Kısa süre sonra yeni takviyeler ile oldukça güçlenen Kızıl Ordu, Duşanbe’yi işgal etti. Bizi güneye doğru sürmeye başlayacaklardı. Planları buydu... Kötü haberi Rengtav’da duydum. Kurban Bayram’ında Ruslar Çeken’e saldırmışlar ve çarpışmada Enver Paşa ile Devletmen Bey şehit olmuşlardı. Onların ölümünden sonra ilerlemelerini sürdüren Ruslar, Rengtav’a dönüp bize saldırdılar. Bu engebeli ve dağlık bölgede Ruslara karşı üç ay direndik. Bu arada Enver Paşa’nın subaylarından Sami Paşa bana bir mektup gönderip Kabil’den Türkistan’a geçtiğini, komutanının intikamını almak için savaşa devam edeceğini yazdı. Yardımcım Ziya Molla’yı cevabi bir mektupla ona gönderdim. Sonra Müminabad’a gidip onunla görüştüm (Ülkü, 1996, s. 36-40).

Baymirza Hayıt, yukarıdaki sorgu metninde bahsedilen süreçte Molla İbrahim Beg ve Enver Paşa arasında yaşananlar ve sonucu ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

İbrahim Beg ile Enver Paşa'nın ayrılmaları özgürlük mücadelesinin devamını olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece Kızıl Ordu koordineli bir çalışma yapmayan Türk güçlerine karşı saldırı fırsatı bulmuş ve bu itibarla 2 Temmuz'da Hisar'ı 13/14 Temmuz'da da Duşanbe'yi işgal etmiştir. Enver Paşa'nın Lakay vadisine girmesiyle birlikte Kızıl Ordu İbrahim Bek'e yanaşarak vadiyi terk eder. Böylece Enver Paşa dışlanmış olur. Gerçekten de İbrahim Beg'in birlikleri geri çekilen Sovyet sağ kol birliklerine ve İbrahim'in vekili Togay Sarı da, Enver Paşa birliklerine saldırır. Böylece büyük bir Rus ve Bolşevik düşmanı olan İbrahim Beg milli mücadeleye ihanet eder. Onun bencilliği Enver Paşa'nın Sovyetler tarafından imha edilmesine sebep olur... Özgürlük mücadelesinin bütün liderleri İbrahim Beg ve birkaçı hariç, ona saygı duyuyorlardı... Türkistanlılar onu çok sevmiş ve saymışlardır: Enver Paşa yabancı bir ülkede değil, kendi vatanında kardeş vatanda, Türkler ve Türklük için ölmüştür. 42 yıllık hayatının 10 ayını Türkistan'da Türkistan'ın gelecekte bağımsızlığına kavuşma inancı ile özgürlük mücadelecilerinin birliğini sağlama çabası ile ve hiç yorulma bilmeyen savaş azmi ile yaşamıştır (Hayit 1997, ss. 219-224).

Enver Paşanın Ölümünden Sonra Molla İbrahim Beg'in Faaliyetleri

Enver Paşa'nın vefatından sonra Bolşevik güçleri Rengan da bulunan Molla İbrahim Beg üzerine operasyon başlatmışlardır. Üç ay boyunca devam eden çatışmalarda her iki taraf açısından kesin bir sonuç alınamasa da, Bolşevikler bütün dikkatlerini Molla İbrahim Beg'in gücünün kaynağı olan Lakay bölgesi üzerinde yoğunlaştırdılar. Silahların toplanması, hükümet tarafından üzerlerine yüklenen yiyeceklerin temini, teslim edilmeyen silahlar için arama ve sorgu yapılması ile silah bulunduranların cezalandırılması gibi kararlar alındı. Hatta bir köyde sadece 9 silah bulunması yüzünden 300 kişi kurşuna dizilmiş, Beşbulak ilçesinde yedi köy Molla İbrahim Beg'e yardım eden potansiyel düşman suçlamasıyla yakılmıştır. Bu önlemler halkın bir kısmının dağlık bölgelere ve Afganistan'a gitmesine sebep olmuş, bu durum Molla İbrahim Beg'in asker sayısını olumsuz etkilese de mücadelesini durdurmamıştır (Nazarov, 2006, ss. 41-42).

Enver Paşa'nın yerine milli mücadelenin başına geçen Hacı Sami'nin 25 Ağustos'ta Doğu Buhara'ya gelip birçok korbaşı tarafından Türkistan İslam Ordusu komutanı olarak seçildiğinde, Molla İbrahim Beg de onunla görüşüp desteğini beyan etmiş ve kendi emrindeki askerler ile Serserek civarında mücadele etmeye başlamıştır. 1922 yılının sonlarında Molla İbrahim Beg ve Hacı Sami'nin 6000 civarında savaşçısı olup bunlar Ruslara karşı koyacak güçte değillerdi. Hacı Sami düşman cephesinde bazı başarılar kazansa da, korbaşılar arasında çıkan ihtilaflarda aşırı tutumları yüzünden iç cepheyi zayıflatmıştır. Bu bağlamda yaşanan en önemli gelişme Fuzeyl Mahdum ve İşan Sultan arasında yaşanan gerginliktir. Milli mücadele içinde önemli isimlerden biri olan İşan Sultan ve kardeşi İşan Süleyman'ın bu gerginlik neticesinde Hacı Sami tarafından idam edilmesi, bazı korbaşıları ve Molla İbrahim Beg'i, Hacı Sami ve destekçilerinden uzaklaştırarak kendi başlarına mücadele etmelerine sebep olmuştur. Hacı Sami'nin

1923 yılının haziran ayında kendi birliği dahil diğer korbaşılar ile vedalaşmadan aniden Afganistan'a gitmesi taraftarları arasında dargınlığa sebep olmuştur (Hayit 1997, 229; Nazarov, 2006, s. 44).

1923 yılının kışında Molla İbrahim Beg kendine bağlı 400'ü Lakaylardan diğer kısımları ise ona tabi olan diğer korbaşılardan oluşan 2 bin savaşçı ile Duşanbe, Hisar, Lakay, Korgantepe ve Surhanderya civarlarında faaliyet göstermiştir. Aynı yılın baharında ise ona tabi olan savaşçıların sayısı 15 bine çıkmış, Belcuvan ve Kulab ele geçirilmiştir. Yaz aylarına gelindiğinde Bolşevikler aldıkları silah ve asker takviyesi ile baskılarını arttırınca Molla İbrahim Beg, Duşanbe civarından Belcuvan civarına gitmeye mecbur kalmıştır. Bolşevik güçleri Belcuvan ve Kulab'ı geri ele geçirmekle kalmamışlar yaz boyunca devam eden operasyonlarda birçok yeri ele geçirmişlerdir. Her iki taraf arasında savaş devam ederken Sovyetler ele geçirdikleri bölgelerde idari düzeni kurmaya, halkın desteğini kesmeye çalışmıştır. Sovyet yönetimi halk içinde sözü geçen bazı şahıslara idari görevler vererek kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Hatta Feyzullah Hocayev bölgeye gelerek toplantılara katılmış, bazı dini serbestlikler tanınarak halk desteği sağlanmaya çalışılmıştır (Nazarov, 2006, ss. 46-50).

1923 yılının sonbaharında Molla İbrahim Beg Bolşeviklere karşı verdiği savaşlarda ciddi kayıplar verse de, Bolşevikler savaşlarda kesin bir sonuca ulaşamamışlardır. Bunun üzerine 25 Aralık tarihinde urugların önde gelenleri ve mollaların (hoca) davet edildiği toplantıda İslam dininin Sovyet hakimiyetini meşru kılıp kılmadığı ve Basmacıların İslam savunucusu olup olmadığı tartışılmıştır. Bazı mollalar Kuran'dan ayetler ile Sovyet yönetimini dinen meşru sayıp ona karşı olanların, Allah'ın iradesi ve İslam'a karşı olduklarına dair kararlar almışlardır. Molla İbrahim Beg bu kararı alan bütün mollaları öldürmek için korbaşılarını görevlendirse de, Sovyet birlikleri bu amacını gerçekleştirmesine engel olmuştur (Hayit, 1997, 241). Bu durum Sovyet idaresi bölgede güçlendikçe Molla İbrahim Beg'in sosyal zemininin zayıflamaya başladığına delalet etmektedir.

Rusların aldığı askeri ve siyasi önlemlere rağmen mücadelesini devam ettiren Molla İbrahim Beg'in 1923 ve 1924 yılında Lakay kabilesinin 25.400 üyesi de dahil olmak üzere yaklaşık 43.000 kişiden oluşan destek tabanı oldukça zayıflamıştır. 200 korbaşı ve 5.000 savaşçıdan oluşan bir güce sahip olarak Doğu Buhara'daki Sovyet karşıtı mücadelenin en parlak ismi olarak mücadelesine devam etse de (Ritter, 1985, s. 485) bu durum zamanla değişmeye başlamıştır. Gün geçtikçe bölgede yerleşen Sovyet idaresinin değiştirdiği şartlar onun aleyhinde gelişmelere sebep olmuştur. Sovyet idaresinin yerleşmeye başladığının en büyük göstergelerinden biri Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Sovyetlerin (Rus) baskısı ile 1924 sonlarında kendini lağvederek yerine 17 Şubat 1925 tarihinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ve ona bağlı olarak Doğu Buhara topraklarında Tacikistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur (Corayev vd, 2000, s. 298). Merkezi otoritenin kısmen tesis edilmesi ve lojistik imkanlarının gelişmesi Molla İbrahim Beg üzerindeki baskının daha da artmasına

sebepe olmuştur. Molla İbrahim Beg'in mücadele için ihtiyaç duyduğu malzemeyi halktan tedarik etmesi, bölge ahalisinin bir kısmının karşı tarafa geçmesine sebepe olmuştur. Sovyet 13. Kolordusu 1925'te İbrahim Bek'e karşı bir saldırı başlattığında, İbrahim Bek'in eski destekçilerinin bir kısmı onun karşısında yer almışlardır. Siyasi bir manevra olarak çıkarılan af programı da etkisini göstermiş, yaklaşık 600 kişi silahlarını bırakarak mücadeleden çekilmişlerdir. Bu olumsuzlukların dışında Mart'tan Eylül'e kadar Sovyet kuvvetleri 48 korbaşı ve 1.423 savaşıyı öldürmüş veya ele geçirmiştir. Komutası altında geniş bir bölgeye yayılmış sadece 23 korbaşı ve 412 (Ritter, 1985, s. 486) savaşı kaldığında artık Molla İbrahim Beg'in mücadele imkanları ciddi anlamda zayıflamıştı.

Molla İbrahim Beg, 1926 yazında meydana gelen şiddetli çatışmalarda üstün Bolşevik güçleri karşısında daha fazla direnemeyip Afganistan'a geçip bir süre Kabil'de Âlim Han'ın yanında yaşamak zorunda kalmıştır. Onun Afganistan'da olduğu süre içinde Afganistan'da, Amanullah Han'ın devrilip, Habibullah Han ve Nadir Han arasındaki iktidar mücadelesinin ortaya çıktığı olaylar yaşanmıştır. Tacik asıllı Habibullah Kalagani (Beçe-i Sakav) 17 Ocak 1929 bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Habibullah Han, Âlim Han ve Molla İbrahim Beg'e desteğini açıklamıştır. Buhara Emiri Âlim Han ve Molla İbrahim Beg'in hazır buldukları bir konferansta Buhara'nın bağımsızlığı ve Türkistanlı Müslümanlara destek verdiğini açıktan dile getirmiş ve bu söylemleri 10 Mayıs 1929 tarihli Pravda ve 20 Mayıs 1929 tarihli İzvestiya gazetelerinde neşredilmiştir. Nadir Han'ın Ekim 1929 yılında başa geçmesi Molla İbrahim Beg açısından sıkıntılar yaşamasına sebepe olmuştur. Afganistan'ın kuzey vilayetlerine giderek orada faaliyetlerde bulunurken, teklif edilen anlaşmayı kabul etmeyerek Nadir Han tarafından üzerine gönderilen güçler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Feyzzat, 1372, 56). 1929 yılının nisan ayında Bolşevikler Afganistan'ın Kuzey vilayetlerinden Mezar-ı Şerif ve Taşkurgan vilayetlerini işgal edince, 1930 yılında Bolşeviklere karşı saldırılar düzenlemek için karar almış fakat bu durumdan haberdar olan Bolşevikler tekrar sınırı geçip, Molla İbrahim Beg birliklerine saldırıp ona çok kayıp verdirmişlerdir. 1931 yılının Mart ayında 1500 kişilik kuvvet ile Tacikistan sınırını geçen Molla İbrahim Beg, Haziran ayında Akbaş dağındaki çatışmada yenilip yaralanmıştır. Bolşevikler tarafından tutuklanıp 1932 mart ayında Taşkent'te götürülüp ağustos ayında kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir (Recebov, 2013, s. 47).

SONUÇ

Yakın dönem Türkistan tarihi işgal ile sonuçlandığı için, bu işgal esnasında yaşanan olaylar işgalcilerin gözü ile değerlendirilmiştir. Bu sebeple o dönemde işgalcilerin karşısında olan tüm unsurlar hainlik suçlaması ile karşı karşıya kalmışlardır. Ruslar Sovyet düzeni adı altında hakimiyetlerini tesis ettikten sonra farklı umutlar ile onlarla iş tutan Ceditçi aydınları da ortadan kaldırmışlardır. Ceditçiler sonraki dönemde aklansalar dahi fiili olarak bu aydın tabakanının ortadan kaldırılması Sovyet hakimiyetini daha da derinleştirme imkânı yaratmıştır.

Ceditçiler ile ilgili bu gelişmenin bir benzeri Sovyetlere karşı silahlı direniş gösteren Basmacılar için söz konusu olmamıştır. Sovyetlerin olumsuz algı oluşturmak için Basmacılık yani eşkıyalık ve haydutluk olarak vasıflandırılan bu hareket yeni dönemde İstiklalcilik olarak kavramsallaştırılmaya çalışılmaktadır.

Sovyetlerin yıkılması sonrası ulus devletlerin ortaya çıkması bütün olayları sınıf mücadelesi zaviyesinden bakan ve Sovyetleri (Rusları) önceleyen bakış açısı değişmeye başlamıştır. Sovyet döneminde aklanan Ceditçiler ve silahlı direniş gösteren Basmacılar o dönemde karşı saflarda olsalar da, bağımsızlık sonrası oluşturulmakta olan milli kimliğin ortak değerlerine dönüşmeye başlamıştır. Bu sebeple her iki cenahta yer alan şahsiyetlerin bir kısmı yeni dönemde milli kahraman olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Çok göreceli olan kahramanlık ve hainlik değerlendirmelerinin oldukça girift olan İstiklalcilik ve Ceditçilik kavramları üzerinden genellemeler yolu ile yapılması bazı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ceditçilik ve İstiklalcilik hareketi içinde yer alan şahısları her birini dönemin şartları ve özel durumlarını dikkate alarak genelleme yapmadan değerlendirmek gerekmektedir. Hepsinin hain ya da hepsinin kahraman olması söz konusu olmadığı gibi kişi bazında da bu kişilerin faaliyet süreçleri ve amaçları yekparelik gösteremeyebilir. Örneğin Sovyetler ile bir dönem iş birliği yapan Ceditçilerin, Özbek halkının gelişmesi için gösterdikleri çabanın Ruslar tarafından cezalandırılması onların konumunu değiştirebilmektedir. Ya da hayatının bir döneminde Sovyetler ile iş birliği yapan veya karşısında duranlar hayatlarının sonraki döneminde farklı tarafta yer alabilmişlerdir. Bu değerlendirmelerde bağımsızlık sonrası Özbekistan Devleti'nin ulus kimlik oluşturma önceliğini de gözden kaçırmamak gerekir.

Yeni dönemdeki hainlik ve kahramanlık tartışmalarında bahsi en fazla geçen isimlerden birisi Molla İbrahim Beg olmuştur. Çünkü Molla İbrahim Beg kendi hususi şartları dolayısıyla, SSCB dahilinde eleştirildiği gibi, dışarıda faaliyet gösteren Sovyet karşıtları tarafından da eleştirilmiştir. Bu eleştirilerinin en büyük amili, Türkistan Milli Mücadelesi İstiklalcilik hareketini tek bir çatı altında toplama potansiyeli olan ve bu hususta önemli adımlar da atan Enver Paşa'yı tutuklaması ve onun mücadelesine yeteri desteği vermemesidir. Bu davranışı yüzünden Türk dünyasının bağımsız kalabilen ve cazibe merkezi olan Türkiye'de özellikle milliyetçi çevrelerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Buhara Emirliği'nin son hükümdarı Âlim Han adına mücadele etmesi de, onu Ceditçi aydınların hedef tahtasına oturtmuştur. Bu durumu genel manada Türk tarihi açısından olumsuz bir tavır olsa da o dönemin şartlarında gerçekleştirdiği faaliyetleri hainlik yerine hata olarak değerlendirmek, bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın geçmişini yeniden yorumlama refleksi de dikkate alındığında daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hatalı davranmasına sebep olacak şartların mevcudiyeti de unutulmamalıdır. Hatalarına rağmen, hayatının sonuna kadar Türkistan'ı sömürgeleştiren Sovyet yönetimi ile mücadelesine devam ettiği gerçeği değerlendirmelerde göz önünde tutulmalıdır.

Hem Özbekistan hem bir dönem faaliyet gösterdiği Afganistan'da meydana gelen siyasi ve sosyal değişimler Türk tarihi çerçevesinde değerlendirildiğinde, onun tarihi şahsiyetini olumsuz bakış açısıyla değerlendirmenin, gayri Türk unsurlar tarafından daha fazla arzulandığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu durumda Molla İbrahim Beg'in faaliyetleri için eğer *özel* bir hüküm vermek gerekiyorsa; *Kime göre hain, kime göre kahraman?* sorusunu sorup, cevap aramak gerekir.

KAYNAKÇA

Telif Eserler ve Süreli Yayınlar

Bademci, A. (2010). *Sarıklı Basmacı (Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, Ankara.

Bademci, A. (2008). *Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa (1917-1934)*, C.1, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Corayev, M, R. Nurulin, S. Kemalov vd. (2000). *Özbekistanning Yengı Tarihi 2. Kitap*, Taşkent: Şark Neşriyatı.

Alim Han, E.S. (1991). *Buhara Halkining Hasreti Tarihi*, Çev: Abdusadık İrisov, Taşkent: Fen Neşriyatı.

Feyzzat, m. A. (1372). *Mucahid-i Kahraman İbrahim Beg Lakay*, Pakistan: yy.

Hatunoğlu, N. (2015), Buhara'daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (SÜTAD)*, Sayı 38, 1-33.

Hayit, B. (1997). *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Hayit, b. (2004). *Milli Türkistan Hürriyet Davası: Milli Türkistan Mecmuasından Bildirilgen Fikirler, (Türkistan Türkçesiyle Metinler)*, Ed: Timur Kocaoğlu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Nourzhanov, K. (2015). Bandits, Warlords, National Heroes: Interpretation of the Basmachi Movement in Tajikistan, *Central Asian Survey*, 34(2), 177-189.

Nazarov, N. A. (2006), *Muhammed İbrahimbeg Lakay 2. Nashr*, Taşkent: yy.

Nazarov, N. A. (2011), *Afğanistan Özbekleri*, Taşkent: yy.

Recebov, K. (2021b). İbrahimbeg Korbaşining Cesareti, *Таълим Ва Инновацион Тадқиқотлар - Education And Innovative Research*, No:5, 7-20.

Recebov, K. (2013). İbrahimbeg, *Özbekistan Milli Ansiklopediyası*, Taşkent: Devlet İlmi Neşriyatı.

Recebov, K. (2002), *Buharage Kızıl Ermiye Baskını ve Unge Karşı Kureş*, Taşkent: Maneviyat Naşrı,

Ritter, W. S. (1985). The Final Phase in the Liquidation of Anti-Soviet Resistance in Tadzhikistan: Ibrahim Bek and the Basmachi, 1924-31, *Soviet Studies*, 37 (4), 484-493.

Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Yayınları.

Rashidov, U. (2004). Enver Posho Shaxsi va Uning Siyosiy Biografiyasi Haqida”, *O‘zbekiston Tarixi*, San 4, 35-46.

Ülkü, İ. (1996). *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, İstanbul: Kamer Yayınları.

Yamauchi, M. (1995). *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa (Türkiye’den Türkistan’a)*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ansiklopediler

Ўзбекистон миллий энциклопедияси (Ўзб.м.э), (*Özbekistan Milli Ansiklopedisi*) “loqay” maddesi, Давлат илмий нашриёти, тошкент.

Gazete ve Dergiler

Afganistan ve Milli Türkistan, *Yaş Türkistan*, Oktuyabır (Birinci Teşrin), Fransa 1931, San 23, ss 21-23.

“Hainler Uhlamaydur”, *Buhara Ahbarı*, 26 Kasım 1920, Sayı 9.

RECEBOV, Kahraman, “İbrahim Beg Korbaşı ve Uning Cesur Safdaşleri Tekdırı”, *Buharaname*, 26 Aralık 2021a.

İnternet Kaynakları

Tarih Yazımı Çalıştayları IV: Türkiye’de Popüler Tarihçilik (15-16 Nisan 2016 Kocaeli), Sonuç Raporu, <http://www.tarihyazimi.org/calistay-sonuc-raporlari>, Erişim: 19.11.2021.

Мафтуна каримова, “Бирлаша олмаган Ўрта Осиё халқлари ёхуд ўзбек уруғидан чиққан «Учинчи Искандар» ким?”, https://uza.uz/uz/posts/birlasha-olmagan-orta-osiyo-xalqlari-yoxud-ozbek-urugidan-chiqqan-uchinchi-iskandar-kim_307675, Erişim: 03.11.2021.

Баҳром Ирзаев, “Шарқ Наполеони - Иброҳимбек Лақай ҳақида”, <https://daryo.uz/k/2021/05/24/sharq-napoleoni-ibrohimbek-laqay-haqida/>, Erişim: 03.11.2021.

Баҳром Ирзаев, “Лақайдан чиққан Бонапарт: Шўроларга қарши 10 йилдан зиёд жанг қилган Иброҳимбек Чақабоев нега жадидларни ёқтирмаган?”, <https://kun.uz/71431189?q=%2F71431189>, Erişim: 03 11 2021.